

Markus Partanen

Historiallisen romaanin lähdetyö ja mentaalinen simulointi

Pro gradu -tutkielma
Jyväskylän yliopisto
Taiteiden ja kulttuurin tutkimuksen laitos
Kirjallisuus
25.3.2016

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta – Faculty Humanistinen tiedekunta	Laitos – Department Taiteiden ja kulttuurin tutkimuksen laitos
Tekijä – Author Markus Partanen	
Työn nimi – Title Historiallisen romaanin lähdetyö ja mentaalinen simulointi	
Oppiaine – Subject Kirjallisuus	Työn laji – Level Pro gradu -tutkielma
Aika – Month and year Maaliskuu 2016	Sivumäärä – Number of pages 68 sivua
Tiivistelmä – Abstract <p>Tarkastelen pro gradu -tutkielmassani historiallisen romaanin lähdetyön ja kirjoittamisen mentaalisia ulottuvuuksia. Tutkimukseni tuottaa uutta tietoa historiallisen fiktion kirjoittamisen käytännöistä ja kirjoitusprosessiin liittyvistä kognitiivisista prosesseista, erityisesti niin sanotusta mentaalista simuloinnista. Fokusoin tutkimuksessani <i>Ristinveistäjä</i>-pienoisromaanini minäkertojahahmon luomiseen.</p> <p>Tutkimukseni aineisto koostuu seitsemästä <i>Miten kirjani ovat syntyneet</i> -sarjassa julkaistusta kirjailijaesitelmästä, oman kirjoitustyöni äärestä kerätystä observointiaineistosta, <i>Ristinveistäjän</i> ensimmäisestä käsikirjoitusversiosta, työpäiväkirjasta ja käsikirjoitusta varten kirjoitetusta, lyhyehköstä taustaselvityksestä.</p> <p>Tutkimus on otteeltaan laadullinen ja lähestymistavaltaan kognitiivinen. Avainmetodinä toimii kirjoittamisen tutkimuksen suomalaisessa kontekstissa aiemmin hyödyntämätön ääneenajattelumenetelmä, jonka perusideana on, että tutkimukseen osallistuja ajattelee ääneen suorittaessaan tutkijan hänelle antamaa tehtävää. Ääneen ajattelu tallennetaan, ja sitä analysoidaan.</p> <p>Tutkimuksen mukaan historiallisen romaanin taustatyö on kognitiivisesta näkökulmasta tarkasteltuna historiatiedon hankintaa ja sen työstämistä ja kehittelyä, jonka myötä kirjoittajan säilömuistiin syntyy mutkikkaita sisäisiä representaatioita muun muassa romaanin henkilöahmoista. Kirjoittamisen kognitiivisista prosesseista, suunnittelusta, kielellistämisestä, arvioinnista ja monitoroinnista, historiallisen fiktion kontekstissa korostuu erityisesti suunnittelun rooli.</p>	
Asiasanat – Keywords Historiallinen romaani, mentaalinen simulointi, kirjoitusprosessi	
Säilytyspaikka – Depository Jyväskylän yliopisto; Jyväskylän yliopiston kirjasto	
Muita tietoja – Additional information	

Sisällys

1	Johdanto.....	4
1.1	Historiallisen romaanin genrestä ja historiasta.....	5
1.2	Kognitiivinen lähestymistapa kirjoittamiseen	8
1.3	Aiempi tutkimus.....	11
1.4	Tutkimuksen rakentuminen	13
2	Teoriatausta	15
2.1	Simulaatio, <i>mimesis</i> ja kulttuuriteoria	16
2.2	Mentaalisen simuloinnin psykologiaa.....	18
2.3	Mentaalinen simulointi, muisti ja muistot.....	20
2.4	Simuloinnin tavat	22
3	Esityöt simuloinnin pohjana	24
3.1	Tutkimusta, ajattelua ja suunnittelua.....	25
3.2	Faktojen ja elämysten etsintää	26
3.3	Informaation monipuolista työstämistä	29
3.4	<i>Ristinveistäjän</i> esityöt.....	30
4	Analyysin menetelmät ja kulku	34
4.1	Ääneenajattelumenetelmä	35
4.2	Analyysin kulku lyhyesti.....	37
4.3	Henkilöt, toimintakulut ja objektit.....	39
5	Mentaalinen simulointi ja suunnittelu	42
5.1	Toisen perspektiivin huomioiminen.....	42
5.2	Mielikuvittelu on moniaistista.....	45
5.3	Mallintava ajattelu ammentaa muistista.....	46
5.4	Tarkentavat ja väljät assosiaatiot	48
6	Kielellistäminen, arviointi ja monitorointi	51
6.1	Monitorointi ohjaa toimintoja.....	51
6.2	Mielteiden arviointia	53
6.3	Mielensisältöjen kielellistäminen	54
7	Päätäntö	57
	Lähteet ja kirjallisuus.....	62
	Liite	67

1 Johdanto

Historiallinen romaani on genre, jossa historiantutkijoiden tieto ja romaanikirjailijoiden mielikuvitus kohtaavat. Historiallisen fiktion kirjoittaminen pohjaa menneisyyteen uppoutumiseen erilaisten menneisyyden jäänteiden, tekstien ja artefaktien avulla. Suomalaiset kirjailijat kertovat lähdeystään muun muassa *Miten kirjani ovat syntyneet* -kirjasarjassa, josta käy ilmi asiantiedon välttämättömyys uskottavan fiktion luomisessa ja että käsikirjoituksen ensimmäisen version kirjoittamista edeltäviin toimiin voidaan käyttää kuukausia ja jopa vuosia (ks. esim. Lander 2000, 243; Utrio 2000, 490).

Vaikka ennakkotutkimus nähdään tärkeänä, kirjoittamisprosessia käsittelevät kertomat, jossa mainitaan, että tekstiä luodaan lähteiden pohjalta, eivät kuvaa vielä paljoakaan fiktion luomisen prosessia, varsinkaan kirjoittajan ajattelua. Pelkät maininnat lähteisiin perehtymisestä eivät anna tarkkaa kuvaa fiktion luomisen mutkikkaasta prosessista, sillä pohjautuuhan esimerkiksi journalistinen työskentelykin lähteiden varassa kirjoittamiselle, mutta poikkeaa monin tavoin historiallisen fiktion luomisesta.

Historiallinen fiktio on omanlaistaan, sillä sijoittaessaan tarina-aineksensa historiallisina pidettyjen tapahtumien kehyksiin ja "hidastaessaan historian kulun" täytyy historiatiedossa olevia aukkoja täyttää sepitteellisellä aineksella (Kiteley 2007, 150). Täsmällisesti sanottuna olen kiinnostunut juuri tästä: millaisia ovat kirjoittajan ajatteluprosessit hänen luodessa fiktiota historiatiedon pohjalta? Tarkastellessaan kirjoittamiseen liittyviä ajatteluprosesseja tutkimukseni on otteeltaan kognitiivinen. Ajatteluprosessi on kirjoitustyön osa, josta puhuttaessa kiinnitetään huomiota kirjoittajan mieleen. Tutkimuksen tähtäin ei ole tällöin tekstissä, vaan sen tekijässä. Kirjoittaminen nähdään kognitiivisen luovuuskäsityksen mukaan mielen tiedonkäsittelyprosesseja hyödyntävänä, suunnitelmallisena toimintana (Kajannes 2000, 68).

Tutkimukseni ja *Ristinveistäjä*-käsikirjoitukseni ensimmäinen versio liittyvät kiinteästi toisiinsa. *Ristinveistäjän* tarina sijoittuu Suomen katoliseen keskiaikaan, vuoteen 1481. Minäkertoja on Viipurin dominikaanikonventin yhteydessä elävä veistäjä-Jaakko, joka työskentelee luostarin viljelysmailla ja asustelee kesät mökissä puronvarressa naurismaan laidalla. Jaakko vuoleskelee joutohetkinään karkeita ristiinnaulitun kuvia ja pitää huolta vanhasta Valko-vuohesta.

Suomalaista historiallista romaania on tutkittu paljon, sillä monet suuret suomalaiset proosateokset, kuten vaikkapa Väinö Linnan *Täällä Pohjantähden alla* -trilogia (1959, 1960, 1962) ja Mika Waltarin *Sinuhe egyptiläinen* (1945), voidaan luokitella historialliseksi fiktioksi. Tästä huolimatta fiktion luomisen kysymykset eivät ole olleet tutkimuksen fokuksessa. Nykyään tekijyyden ja luomisen ilmiöt kuitenkin jo kiinnostavat, ja tutkimusta on tehty myös historiallisen romaanin kirjoittamisesta, joskin vain vähän. Tämän vuoksi tämä tutkimus tarttuu aiheeseen ja tuottaa tietoa historiallisen fiktion kirjoittamisen ajatteluprosesseista. Pääasiallinen kiinnostuksen kohteeni on kirjoittamisen kognitioissa, mutta katson aiheelliseksi selvittää myös historiallisen fiktion kannalta välttämätöntä esityötä. Pidän kirjoittamiseen liittyvän ajattelun kysymyksiä kuitenkin kirjoittamisen käytäntöjä kiinnostavampina.

Tutkimusekonomisista syistä en tarkastele historiallisen fiktion luomisen laajaa ilmiökokonaisuutta kauttaaltaan, vaan rajaan tutkimukseni käsittelemään ainoastaan *Ristinveistäjän* minäkertojan – veistäjä-Jaakon – luomisen kognitiivis-intellektuaalista prosessia, sitä kuinka kirjoittaja muodostaa ajattelullaan eli simuloi hänestä struktuuria elävän ihmisen kaltaisena entiteettinä. Muotoilenkin tässä vaiheessa tutkimukseni ydinkysymyksen muotoon: millainen on historiallisen minäkertojahahmon simuloimisen kognitiivinen prosessi? Jaan tutkimusongelmani kahteen alakysymykseen. Millainen on historiallisen proosan kirjoittamista edeltävä esityö – erityisesti ajattelun näkökulmasta? Millaisia ovat kirjoittajan simulatiiviset ajatteluprosessit käsikirjoituksen ensimmäisen version kirjoittamisen aikana?

1.1 Historiallisen romaanin genrestä ja historiasta

Yleensä ensimmäinen mielikuva, joka nousee termistä ”historiallinen romaani” on paksu, tiiliskivimäinen opusjätkäle, joka vilisee henkilöahmoja, jännittäviä ja rakkaudentäyteisiä juonenkäänteitä, vuosilukuja ja mainintoja historiallisista henkilöistä, kuten hallitsijoista, vallankumousjohtajista, hengellisistä opettajista, sotapäälliköistä ja poliitikoista. Tällaisia ovat muun muassa useimmat Waltarin historialliset romaanit, kuten *Mikael Karvajalka* (1948) ja *Mikael Hakim* (1950). Voittopuolisesti historialliset romaanit voitaneenkin luokitella lukuromaaneiksi, joskin osa lajityypin teoksista lukeutuu taideproosaan. Tällainen on muun muassa Aki Ollikaisen teos *Nälkävuosi* (2012).

Historiallinen romaani on otettava yläkäsitteenä, ja sen alle mahtuu monenlaisia teoksia, jotka yhdessä muodostavat oman genrensä tyypillisine ominaispiirteineen. Tutkimukseni pohjautuu määritelmään, jonka mukaan historiallinen romaani on romaani, joka kuvaa mennyttä aikaa kirjoittamisajankohdastaan katsottuna, ja esimerkiksi vuonna 1870 kirjoitettu ja julkaisuvuotensa tapahtumia kuvaava fiktiivinen proosateos on aikalaisromaani, vaikka nykylukijan näkökulmasta katsottuna kertookin menneestä ajasta (Kettunen 1986, 114).

Länsimaisessa kirjallisuudessa historiallisen romaanin synty ajoitetaan tavallisesti 1700-lopun ja 1800-luvun alun tienoille. Samassa yhteydessä mainitaan sellaisia kirjailijanimiä kuin Honoré de Balzac, Henry Fielding, Johann Wolfgang von Goethe ja Walter Scott (Saariluoma 1988, 8, 11–12). Varsinkin Scottin roolia historiallisen romaanin yhtenä alkutekijänä on monesti ehkä liikaakin korostettu: esimerkiksi ruotsalainen länsimaisen kaunokirjallisuuden yleisesitys *Litteraturhandboken* (1985) antaa Scottille juhlanan määrään ”den historiska romanens mästare” (Andreæ 1985, 148). Scottin osuudesta genreen voidaan sanoa, että hän ainakin loi suosituilla teoksillaan genren popularisoitumiselle (ks. Vartiainen 2010, 176–180). Suomen kirjallisuuden piiriin historiallinen fiktio rantautui varhain: ensimmäiset historialliset romaanit kirjoitettiin ruotsiksi 1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla, ja tekijöinä olivat muun muassa Fredrika Runeberg ja Zacharias Topelius (Hatavara 2007).

Todellisuudessa historiallisen romaanin juuret ovat kauempana kuin 1700-luvulla. Jo barokin ja renessanssin aikana kirjoitettiin romaaneja, joissa oli historiallinen päähenkilö, usein antiikin kertomuksista tunnettu. Näissä teoksissa ei kuitenkaan tavoiteltu vaikutelmaa todella eletystä ja ikään kuin tapahtuneesta menneisyydestä. Teosten historiallisuus oli lähinnä henkilöitä ja paikannimiä. (Saariluoma 1988, 8.)

Läpi olemassaolonsa on historiallinen romaani kommentoinut fiktion ja reaali maailman, kirjallisesti luodun ja koetun suhdetta (Kettunen 1986, 118). Myös kirjallisuudentutkimuksessa aihe on paljon käsitelty ja edelleen pinnalla. Suhde on nähty ongelmallisena, laji kun ei ole oikein faktaa eikä oikein fiktiotakaan, vaan niiden sekoitus (Hatavara 2010, 161).

Historiallisen romaanin lajityypin sisällä voidaan tehdä jako kahteen: yhtäältä ovat klassiset historialliset romaanit, jotka ovat kerronnan tavaltaan mimeettisiä ja ammentavan realismin perinteestä. Toisaalta on myös historiografista metafiktiota sisältäviä teoksia, joissa

historiankirjoitusta kommentoidaan (ks. Hatavara 2010, 184). Hatavara (2010, 184) on tullut siihen tulokseen, että jo perinteiset, mimeettistä kerrontaa sisältävät historialliset klassikkoromaanit ovat tietoisia kirjallisesta luonteestaan. *Ristinveistäjä*-käsikirjoitukseni ensimmäinen versio tulee lähemmäs klassista historiallista romaania. Kerronta on etupäässä mimeettistä. Metafiktiviisiä elementtejä pienoisromaanissani ei juurikaan ole.

Tutkimukseni pohjautuu ajatukseen, jonka mukaan historiallisen romaanin menneisyys on kirjoittajan tekemää menneisyyttä. Mainitsemalla historiallisia faktoja, henkilö- ja paikannimiä, vuosilukuja ja kuvailemalla menneisyyden miljöitä, kirjoittaja luo lukijalle historiallisen illuusion. Samalla kun syntyy vaikutelma siitä, että kerrotut tapahtumat voisivat olla todella elettyä menneisyyttä, herää mielikuva teoksesta lajityyppinsä, historiallisen fiktion edustajana. (Kettunen 1986, 113.)

Tämän syvemmälle tutkimukseni ei uppoudu historiallisen romaanin lajityypin kirjallisuusteoreettiseen erittelyyn; se ei ole tutkimukseni fokus eikä kirjoittamisen näkökulmasta erityisen olennaista.

Kirjoittajan kannalta genre on herkullinen. Ihmiset lukevat mielellään historiallisia romaaneja, joten genren teokset tavoittavat suuria lukijajoukkoja (Suomen Kustannusyhdistys 2016). Olen valinnut historiallisen romaanin tutkimukseni aiheeksi osin tästä syystä. Kyse on siis retorisesta perspektiivistä. Lajin kautta on mahdollista puhutella laajoja yleisöjä. Itse historiallisuuteen en suhtaudu tiukasti. Hatavaran mukaan historiallista tarinamaailmaa ei tarvitsekaan ehdottomasti kuvata yksityiskohtaisesti, lyhyet viittaukset tapahtumiin tai henkilöihin riittävät (Hatavara 2010, 170). Toki pidän tärkeänä, että historiallista fiktiota edustava teos luo uskottavasti menneisyyden illuusionsa, sillä silloin myös kerronnan elävyys ja lukijan mukaan tempautuminen mahdollistuu nähdäkseni voimakkaalla tavalla. Menneisyyden faktat itsessään näen kuitenkin ennen kaikkea välineellisesti. Niiden avulla voin kertoa tarinan. Menneisyys tarjoaa kontekstin toivottavasti universaalille kerronnalle. Tällaiseen näkemykseen olen tukeutunut *Ristinveistäjää* kirjoittaessani. En siis ole pyrkinyt ensisijaisesti ajankuvaukseen vaan kertomaan tarinan, joka tapahtuu historiallisissa kehyksissä. Näinkin ajateltuna teoksesta on muotoutunut kudelma, jossa historialliselle romaanille ominaiseen tapaan historiatieto ja mielikuvituksen leikki kietoutuvat yhteen. Tässä tutkimuksessa pureudun nimenomaan tuohon kutoutumisen mielensisäiseen prosessiin.

1.2 Kognitiivinen lähestymistapa kirjoittamiseen

Tutkimukseni lähestyy historiallisen romaanin kirjoitustyötä kognitiivisesta näkökulmasta. Tähtäimeni on siis historiallisen fiktion kirjoittajan mentaalisisissa toiminnoissa, kirjoittamiseen liittyvässä ajattelussa eli lähteiden eläväksi simuloinnissa.

Ihmisen mieli koostuu lukuisista psyykkisistä mekanismeista, kuten tuntemisesta, tahtomisesta ja tiedonkäsittelystä eli kognitiosta. Kun tarkastelun kohteena ovat ihmisen kognitiiviset prosessit, tutkaillaan ajattelua, kuten päättelyä, havainto- ja tunnistustoimintoja ja muistin toimintaa (Britannica 2016). Tiedon monipuolinen hyödyntäminen on ihmislajille ominaista, ja kognitiivisuus kytkeytyy oikeastaan kaikkeen inhimilliseen toimintaan, myös taiteeseen (Kajannes 2000, 9).

Kognitiivisesti orientoituneet tutkijat ovat selvittäneet kirjoittamisen ja ajattelun yhteyttä. Kirjoittamisen itsessään on nähty muuttavan ajattelua ja luovan uusia mentaalisia sisältöjä. Onkin otaksuttu, että kun kirjoitustaito aikoinaan Mesopotamiassa keksittiin, ihmisen ajattelutapa muuttui. Kirjoitetun sanan kautta avautui kanava tiedon kinostumiseen ja täsmentymiseen. (Dufva 2000, 41.)

Kognitiivinen tutkimus on lähtenyt liikkeelle 1900-luvun loppupuolella, ja sen voidaan sanoa jo eriytyneen omaksi tieteenalaksi, kognitiotieteeksi, joka teoretisoi mielensisäistä tiedonkäsittelyn lainalaisuuksia. Laajemmin voidaan puhua myös kognitiivisesta lähestymistavasta. Kognitiivinen lähestymistapa on yleinen esimerkiksi käyttäytymistieteissä ja humanistisissa tieteissä. Kognitiivinen psykologia tutkii muun muassa havaitsemista, tarkkaavaisuutta ja kognitiivista kehitystä. Kognitiivinen kirjallisuudentutkimus on taas kiinnostunut muun muassa siitä, kuinka kaunokirjalliset kertomukset heijastelevat ihmismielen kognitiivisia toimintoja. (Kajannes 2000, 9, 11–14.)

Fiktion kirjoittamistakin voidaan tarkastella ihmisen kognitiivisia prosesseja hyödyntävänä toimintana niin kuin tässä tutkimuksessa tehdään. Luovan kirjoittamisen tarkastelu kognitiivisesta näkökulmasta on perusteltua, koska kieli, kirjoittaminen ja ajattelu liittyvät läheisesti toisiinsa.

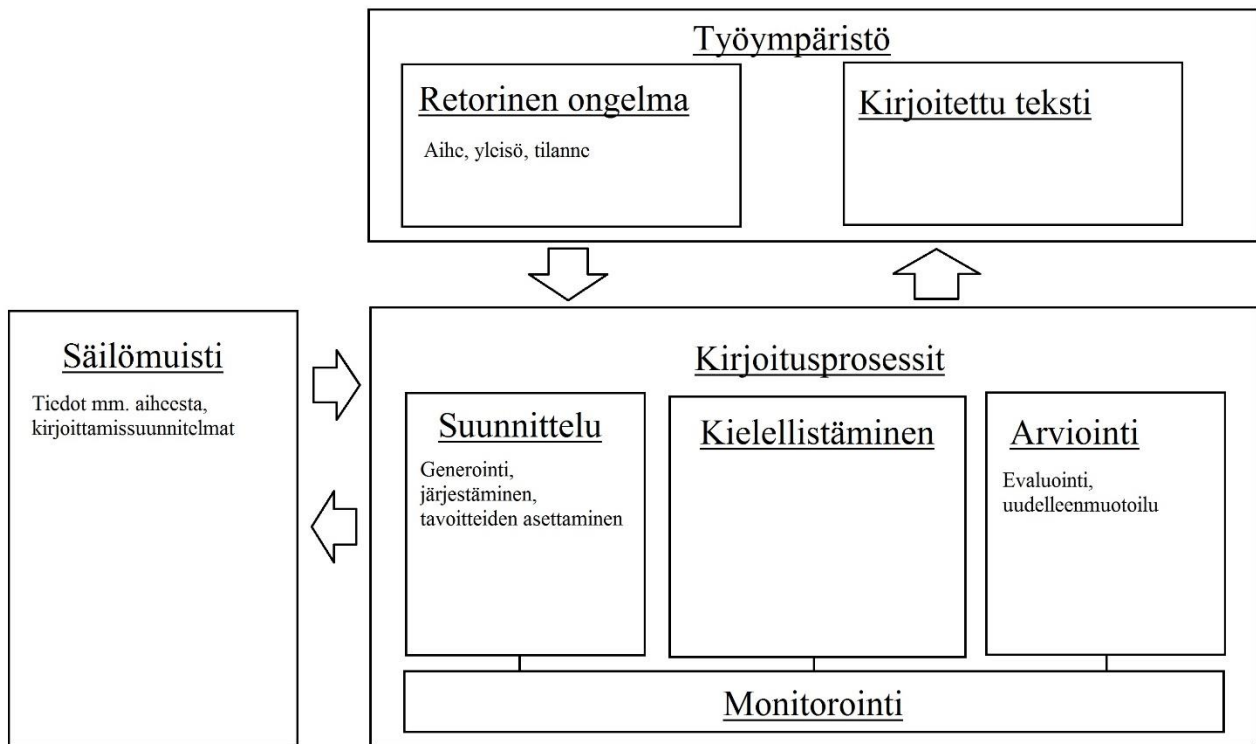
Tutkimukseni pohjautuu kirjoittamisen kognitiiviseen teoriaan, jossa kirjoittamista ei nähdä niinkään vaiheittaisena, vaan dynaamisena prosessina. Vaiheittainen malli esiintyy esimerkiksi tutkimuksessa *Kirjailijan työhuoneessa* (1989): kirjoittaminen jakautuu valmistelu-, raakakirjoittamis- ja viimeistelyvaiheisiin (Haapaniemi & Kuusela 1989, 35–36). Suomalaisessa kontekstia

vaiheittaiseen malliin nojaavasta kirjoittamisesta käytetään termiä prosessikirjoittaminen (ks. esim. Mattinen 1995). Selvyiden vuoksi käytänkin vaiheittaisesta mallista puhuessani käsitettä prosessikirjoittamisen malli.

Prosessikirjoittamisen mallia on kritisoitu siitä, että ottaessaan lähtökohdaksi kirjoitustyön tuotoksen ei ole kyetty tuottamaan tarkkaa tietoa luomisen tosiasiallisista ajatteluprosesseista. Kognitiivisesti orientoituneet kirjoittamisen tutkijat ovatkin esittäneet teorian kirjoittamisen kognitiivisista prosesseista. Teoriassa kirjoittajan mentaaliset prosessit ovat analyysin keskiössä – eivät työvaiheet. Teorian mukaan eri prosessit voivat ilmetä missä tahansa kohdassa kirjoittamistyötä. (Flower & Hayes 1981, 367.)

Tutkimukseni ottaa lähtökohdaksi kognitiivisen teorian. Omien kirjoittamiskokemusteni mukaan sekä prosessikirjoittamisen että kognitiivinen malli voivat olla hyödyksi fiktion luovalle kirjoitustyölle. Prosessikirjoittamisen malli voi olla pedagogisesti hyvä, mutta käytännössä suunnittelua, arviointia ja uudelleenkirjoittamista tehdään kuitenkin ristiin eri kirjoitustyön vaiheissa. Malli on selkeä, mutta ei kuvaa osuvasti kirjoitustyön mutkikasta luonnetta.

Tarkastelen nyt teoriaa kirjoittamisen taustalla olevista kognitiivisista prosesseista. Teorian ovat kehittäneet Linda Flower ja John R. Hayes, ja se on kuvattu artikkelissa ”A Cognitive Process Theory of Writing” (1981). Teorian mukaan kirjoittamistyö on parhaiten ymmärrettävissä joukkona erilaisia ajatteluprosesseja, joita kirjoittaja orkestroii ja organisoii luomistyön aikana. Prosessit ovat järjestyneet hierarkkisesti ja sulautuvat toisiinsa siten, että mikä tahansa prosesseista voi liittyä toiseen. Luominen on tavoiteorientoitunutta. Kirjoitustyön aikana tavoitteet muuttuvat ja voivat kokonaan korvautua uusilla. (Flower ym. 1981, 366.)

Kuvio 1: Kognitiivisen kirjoittamismallin rakenne (Flower ym. 1981, 370).

Kognitiivisen kirjoittamisteorian (kuviokuva 1) mukaan kirjoitustyö käsittää kolme pääosaa: työympäristön, kirjoittajan säilömuistin ja kirjoitusprosessit, joita ovat suunnittelu, kielellistäminen (*translating*) ja arviointi sekä niitä ohjaava monitoroinnin prosessi. Kirjoittajan säilömuistilla tarkoitetaan joko sisäisiä tai ulkoisia tietovarantoja. Niistä kirjoittaja ammentaa niin tietonsa kuin kirjoittamisen työsuunnitelmansa (*writing plan*). (Flower ym. 1981, 369, 371.)

Mentaalinen representaatio on kirjoittamisen kognitiivisen mallin kannalta keskeinen käsite. Mentaalisesta representaatiosta puhutaan usein muistin ja muistojen yhteydessä. Mentaalisella representaatiolla tarkoitetaan sellaista sisäistä tietomuodostumaa, joka voidaan tallettaa muistiin ja palauttaa sieltä. Ihmisellä on mentaalisia representaatioita muun muassa toisista ihmisistä. Mentaalinen representaatio voi sisältää tiedon lisäksi uskomuksia ja tunteita, ja se voi olla niin käsitteellinen kuin mielikuviin perustuva. (Smith 2007, 551.)

Suunnittelulla ei tarkoiteta samaa kuin arkikielessä, vaan sitä, että kirjoittaja muodostaa mentaalisia representaatioita, joita aikoo käyttää kirjoittaessaan. Käytännössä tämä on ideointia, ideoiden järjestämistä ja tavoitteiden asettamista. Generoidut ideat käännetään, tehdään kielellisesti näkyviksi, sillä osa ennen tekstintuottoa ilmenevästä kognitiivisesta aineksesta on esikielellistä.

Tällaisia ovat muun muassa mielikuvat ja liikeaistiin liittyvät kokemukset. Kielellistämisen myötä nämäkin mentaaliset representaatiot verbalisoituvat ja tulevat kirjoitetuksi. Arviointi jakautuu evaluointiin ja uudelleenkirjoittamiseen (*revision*). Yleensä on ajateltu, että uudelleenkirjoittaminen koskee vain kirjoitettua raakatekstiä, mutta kognitiivisessa mallissa se voi liittyä myös suunnitteluun. Monitorointi ohjaa kirjoitustyön prosesseja kuin strategi, joka päättää, milloin kirjoittaja siirtyy prosessista toiseen. (Flower ym. 1981, 370–374.)

Teoria kirjoittamisen kognitiivisista prosesseista perustuu aineistoon, joka kerätty kirjoittajien työn äärestä pyytämällä kirjoittajaa ajattelemaan ääneen. Flower ja Hayes ovat sitä mieltä, että jälkikäteen tuotettu data ei kuvaa luotettavasti kirjoittamista, vaan kertoo enemmänkin siitä, mitä olisi pitänyt tehdä. Tutkijoiden mukaan ääneen ajattelun myötä saadun aineiston kautta tavoitetaan kirjoittajan ajattelu melko suoraan. (Flower ym. 1981, 368.)

Vaikka itse en suhtaudu aineistona kielteisesti kirjoittamishetken jälkeen tuotettuun aineistoon, kuten vaikkapa työpäiväkirjoihin, hyödynnän ääneenajattelumenetelmää tutkimukseni pääasiallisena tutkimusmenetelmänä.

1.3 Aiempi tutkimus

Monissa kirjallisuustieteen ja psykologian alan tutkimuksissa sivutaan tutkimukseni aihepiiriä. Aiempi tutkimus on siis ikään kuin tutkimusongelman liepeiltä. Tutkimus *Kirjailijan työhuoneessa* on käsillä olevan tutkimuksen tärkeä keskustelukumppani, vaikka pohjaakin erilaiseen kirjoittamisen malliin. Psykologian alaan kuuluvan tutkimuksen näkökulma on juuri kirjoittajan mielessä. Tutkimus perustuu kirjailijahaastatteluihin ja avaa muun muassa kirjailijantyöhön liittyvää havainnointia, ideointia, muistojen ja mielikuvien merkitystä eli sitä, kuinka todellisuus taipuu tekstiksi. Tutkimukseni kannalta on olennainen tulos, jonka mukaan monet proosakirjailijat ajattelevat kirjoittaessaan kuvallisesti: "[--] mielessä kulkeva kuvien virta on kirjallisen työn perusta. Proosa rakentuu mielikuvituksen varaan" (Haapaniemi ym. 1989, 52).

Keskeistä on myös romaanihenkilön syntymää avaava osuus. Kaksi kolmasosaa haastatelluista kirjailijoista kertoo rakentavansa henkilöahmoa muistiinpanoja tehden. Hahmon rakentumisen sanotaan olevan eräänlaista muistikuvien, mielikuvien ja havaintojen sulauttamista. Kaikki eivät ole

kovin tietoisia, kuinka henkilöhahmo syntyy, eivätkä haluakaan olla. Joidenkin mukaan henkilöhahmot muotoutuvat ikään kuin itsestään – kirjailijasta riippumatta. (Haapaniemi ym. 1989, 63–64.)

Tiedonanto henkilöhahmojen itsestään syntymisestä on mielenkiintoinen. Ovatko joidenkin kirjoittajien mentaaliset prosessit niin automatisoituneita ja rutinoituneita, että ne pystyvät ikään kuin itsestään synnyttämään niinkin monimutkaisia mentaalisia representaatioita kuin henkilöhahmot?

Maiju Lahtisen pro gradu -tutkielma *Kovia faktoja ja fiilistelyä – Historiallisen romaanin ajankuvan rakentumisesta ja lähteiden käytöstä kirjoittajan näkökulmasta* (2005) on sisällöllisesti lähellä tutkimukseni aihepiiriä. Lahtisen tutkimus on luonteeltaan oman sanataiteellisen työskentelyn ja teoksen analyysia ja tulkintaa, mutta tutkimuksen fokus on ennen kaikkea tekstissä ja historiallisen fiktion rakentumisen kirjallisissa keinoissa – ei kirjoittajan kognitioissa. Erityisen mielenkiintoinen on Lahtisen tekemä havainto, että historiatiedon alitajuinen käyttö tuottaa elävämpää ja sisäisesti eheämpää kerrontaa kuin lähteiden mekaaninen toistaminen. Tällaisen alitajuisen työn tutkimisen Lahtinen mainitsee kuitenkin olevan hankalaa. (Lahtinen 2005, 67.)

Tarkastellessaan kirjoittamiseen liittyvää ajattelua tutkimukseni tukeutuu käsitteeseen nimeltään mentaalinen simulointi. Kyse on erityisestä mielen prosessista, jota on tutkittu psykologisessa tutkimuksessa 1980-luvulta lähtien. Kattavan ja melko tuoreen kuvan ilmiön tutkimuksesta saa teoksesta *Handbook of Imagination and Mental Simulation* (2009). Teos avaa tulevaisuuden, menneisyyden, kehonliikkeiden, toisten ihmisten ja toisten todellisuuksien simulointia sekä simulointia ja muistia. (Markman, Klein & Suhr 2009, v–vii.)

Keith Oatley on esittänyt ajatuksen fiktiosta simulaationa artikkelissa ”Why Fiction May Be Twice as True as Fact: Fiction as Cognitive and Emotional Simulation” (1999). Oatleyn mukaan fiktion lukeminen on simulointia, jonka kautta lukija voi kokea tunteita ja saavuttaa henkilökohtaisia totuuksia. (Oatley 1999, 101–105.)

Melanie C. Green ja John K. Donahue käsittelevät kertomusten lukemisen ja simulaation yhteyttä katsausmaisessa artikkelissaan ”Simulated Worlds: Transportation Into Narratives” (2009). He kutsuvat kertomusten kautta syntyvää simulaatiota transportaatioksi eli tempautumiseksi. Kertomuksen kautta lukija tempautuu tarinan käännteisiin ja kokee ne ikään kuin olisi itse osallisena.

Artikkeli vetää yhteen tuloksia monista tutkimuksesta. Yksi tulos on, että transportaatio on ohjattua simulointia, mikä erottaa sen muista mentaalisen simuloinnin lajeista. (Green & Donahue 2009, 241, 251.)

Simulointia on tutkittu myös aivotutkimuksen näkökulmasta. Kiinnostava tutkimus on tehty toiminnallisen magneettikuvauksen (fMRI) mittausmenetelmällä. Tulokset esitellään artikkelissa ”Simulating Fiction: Individual Differences in Literature Comprehension Revealed with fMRI” (2015), josta käy ilmi, että fiktion lukijat ovat simuloijina erilaisia: jotkut fiktio imaisee mukaansa herättämällä heidät simuloimaan toisten ajatuksia ja uskomuksia, toiset taas toimintaa ja tapahtumia (Nijhof & Willems 2015, 1). Koska fiktion kautta tapahtuvassa ohjatussa simuloinnissa on yksilöllistä vaihtelua, oletan, että tämä pätee myös kirjoittamiseen. Myös kirjoittajat eroavat simuloijina toisistaan.

Simulointia kirjoittajan kannalta on tutkinut Patrick Colm Hogan. Hänen teoksensa *How Authors' Minds Make Stories* (2013) avaa esimerkiksi Willim Faulknerin ja Jane Austenin simulointiprosesseja. (Hogan 2013, 13). Hoganin tutkimuksen ongelmana on, että se tekee kirjallisesta simuloinnista pitkälle meneviä johtopäätöksiä valmiiden teosten pohjalta. Tämä on metodologisesti ongelmallista. Jos on haluttu tutkia, kuinka kirjailijoiden mielet luovat tarinoita, miksi aihetta ei ole lähestytty elävien kirjailijoiden ajattelu- ja luomisprosessia tutkimalla esimerkiksi haastattelun ja havainnoinnin metodein.

1.4 Tutkimuksen rakentuminen

Tutkimukseni rakentuu kolmesta osasta: teoreettisesta taustoituksesta sekä kirjailijoiden esitelmien ja oman taiteellisen työskentelyni analyysistä. Tarkastelen siis kahta erilaista lähdettä valottaessani yhtäältä historiallisen fiktion lähdetyötä ja toisaalta kirjoittamiseen liittyviä kognitioita. Toivon, ettei tällainen moniaineisuus tee tutkimuksestani sekavaa seurattavaa. Vaikka koostankin tutkimuksen yhteen erilaisista näkökulmista, pidän mielessä koko ajan tutkimuksen ydinkysymyksen: mitä kirjoittajan, tässä tapauksessa itseni, kognitioissa tapahtuu hänen simuloidessa historiallista fiktiota historian faktojen pohjalta? Erityisesti olen kiinnostunut Jaakko-minäkertojaan liittyvästä simuloinnista.

Tutkimukseni etenee siten, että aivan ensimmäiseksi käsittelen simulointia kognitiivisen psykologian viitekehyksessä. Avaan, mitä käsitteellä tarkoitetaan ja mitä merkitsee, kun fiktio ymmärretään kirjalliseksi simuloinniksi. Käsittelen lyhyesti Baudrillardin simulaatioteorian yhteyttä kognitiiviseen simulaatioon sekä simuloinnin ja Ricœurin mimeksiksen suhdetta. Tämä teoriataustan jälkeen siirryn varsinaiseen tutkimuksen analyysiosioon.

Ensimmäisessä analyysiluvussa, luvussa kolme, tarkastelen, mitä suomalaiset kirjailijat ovat kertoneet historiallisen romaanin esityön luonteesta. Tässä luvussa pyrin syventymään lähteiden käytön erilaisiin ulottuvuuksiin ja lähdetyön eri muotoihin, kuten lukemiseen, haastatteluun ja havainnointiin. Millaisena kirjailijat näkevät ennakkotyön merkityksen fiktion luomisessa? Lähteinäni käytän valikoitua otosta *Miten kirjani ovat syntyneet* -sarjan esitelmistä.

Luvussa neljä ryhdyn valamaan kivijalkaa omien tiedonkäsittelyprosessieni analyysille esittelemällä tutkimusmenetelmäni sekä alustavia havaintoja ääneen ajattelemalla syntyneen lähdeaineiston äärellä. Lopuksi luvussa viisi ja kuusi syvennyn hakemaan vastausta tutkimukseni ydinongelmaan. Erittelen *Ristinveistäjän* minäkertojan mentaaliseen simuloimiseen liittyviä kognitioita. Näissä analyysiluvuissa tutkin, mitä omassa ajattelussani tapahtuu kirjoittamisen aikana.

2 Teoriatausta

Tässä luvussa tarkastelen mentaalisen simuloinnin teoriataustaa. Paneudun simulaation ideaan kulttuuriteorian, psykologian ja kirjoittamisen näkökulmista. Aivan ensimmäiseksi avaan kuitenkin simulaation käsitettä johdannossa annettua luonnehdintaa tarkemmin.

Latinan *simulare*-verbi merkitsee kopioimista ja on pohjana monien nykykielten simulointia tarkoittaville sanoille. Nykyään simuloinnilla tarkoitetaan matemaattisen tai abstraktin mallin luomista, jotta voidaan esimerkiksi tutkia jotain ilmiötä ja sen vaikutuksia. Simulaatiolla on alettu viitata myös audiovisuaalisesti muodostettuun mediakokemukseen, jolla jäljitellään todenkaltaista olotilaa. Kokemuksena tällainen simulaatio voi olla hyvin lähellä jäljittelemäänsä tilannetta, jopa todellisempi kuin todellinen. (Wernick 2010, 199.)

Kaikki simulointi ei ole kuitenkaan mediavälitteistä tai ohjattua. Simuloinnista puhutaan yhtenä ihmismielen mentaalisen prosessina, joka sellaisenaan on hyvin arkipäiväinen. Simuloimme mentaalisia representaatioita menneisyydestä, tulevaisuudesta, mahdollisista maailmoista, toisista ihmisistä ja heidän mielenliikkeistään. (Markman ym. 2009.)

Simulointi on sukua mielikuvittelun käsitteelle. Tutkimuksen mukaan simuloidessaan ihmismieli muodostaa olemassa olevien asiantilojen pohjalta uusia asiantiloja. Simulaatio vastaa suoraan reaalimaailman kokemusta. Olennaista on olemassa olevalle informaatiolle pohjautuva edelleen kuvittelu ja päättely. Kun henkilö esimerkiksi kuvittelee, kuinka joku toinen henkilö toimisi, ajattelisi ja käyttäytyisi jossain tilanteessa, henkilö simuloi. Simulointia on myös se, kun henkilö katsoo aamulla ulos ikkunasta ja koettaa kuvitella, millainen sää tulee iltpäiväksi, mitä hänen olisi otettava mukaan veneretkelle. Tällaisia simulaatioita ihmismieli muodostaa jatkuvasti pääosin spontaanisti. (Hogan 2013.)

Simulointikyvyllä on evolutiivinen pohjansa. Kyvyn avulla ihminen voi hahmottaa mahdollisia ja tulevia tapahtumakulkuja ennakoita, välttää epäsuotuisia ja saavuttaa positiivisia lopputuloksia. Vaikka ihmisen simulointikyky on tarkkuudessaan rajallinen ja altis virheellisille ja harhaisille tuloksille, kyky on kuitenkin riittävän tarkka, jotta se on polveutunut evoluution ketjussa eteenpäin. (Hogan 2013, 9–10.)

Myös fiktion lukemista ja kirjoittamista voidaan pitää simulointina (Hogan 2013, 3; Oatley 1999, 105). Eritystä fiktion liittyvästä simuloinnista tekee kuitenkin se, että toiminta on vastaanottajansa kannalta ohjattua ja kirjallisen luonteensa vuoksi eloisaa ja tarkkaa (Green ym. 2009, 241, 251; Hogan 2013, 14). Historiallisessa fiktiossa menneisyyden ihmisten ajatusten, tuntemusten ja motiivien simulointi tapahtuu menneisyyden jälkien ja niistä esitettyjen tulkintojen pohjalta (Bacon 2005, 2). Kirjoittaja siis simuloi toisaalta kirjoittaessaan ja lukija lukiessaan. Prosessi on läsnä sekä luomisen että lukemisen hetkellä, ja sama teksti voi synnyttää yksilöstä riippuen erilaisia simulaatioita.

2.1 Simulaatio, *mimesis* ja kulttuuriteoria

Jean Baudrillard kehittää omaa yhteiskuntatieteellistä simulaatioteoriaansa teoksessaan *Simulacra and Simulations* (1988/1981). Kirjoittajan mentaalilla simuloinnilla ei ole paljoakaan tekemistä Baudrillardin kulttuurifilosofisen työskentelyn kanssa.

Baudrillardin teoria on kokonaisvaltainen ja koskettaa tekstien lisäksi koko länsimaisen ihmisen maailmankatsomistapaa. Teorian mukaan länsimaisessa kulttuurissa on siirrytty uuden median myötä simulaation aikakauteen. Merkit ja symbolit eivät viittaa enää kohteisiinsa. Merkitysmuodostelmia ei ole rakennettu alkuperäiskappaleista vaan niiden malleista. Simulakrumi on simuloinnin prosessin kautta syntynyt tuotos, kopio ilman originaalia. Tällaisessa aikakaudessa käsitteet ”todellinen” ja ”kuvitteellinen” ovat Baudrillardin mukaan menettäneet merkityksensä. Todellisuus on korvautunut hypertodellisuudella, jota voidaan tuottaa katkeamattomalla syötöllä. Esimerkiksi simuloinnin kautta syntyneestä tuotoksesta Baudrillard ottaa Disneylandin. Baudrillardin mukaan simulaatio on kuolemantuomio viittaussuhteille. Simulaatioteorian mukaan todellinen, totuus ja autenttisuus ovat menettäneet sisältönsä. On vain kopioita ja kopioiden kopioita. (Baudrillard 1988, 167–172.)

Baudrillardin simulaatioteoriassa keskeisinä käsitteinä on pidetty simulakrumia, kuvaa ilman vastinetta, simulaatiota eli todellisuuden tuottamista malleista ja näin syntyvää todellisuuden keinotekoisista korvautumaa – hypertodellisuutta. Baudrillardin teoriaa on kritisoitu oudoksi ja vaikeatajuiseksi. Erään tulkinnan mukaan simulaation aikakaudesta seurauksena on ”jonkinlainen todellisuudentajun katoaminen ja ’oikeiden’ merkitysten tai viittaamisen kohteiden tuhoutuminen tai sulautuminen toisiinsa”. (Gustafsson 2007.)

Historiallisen romaanin viitekehäyksessä Baudrillardin simulaatioteorian soveltaminen voisi tarkoittaa sitä, ettei kirjoiteta historiallista romaania itsessään, vaan ikään kuin kopiota historiallisesta romaanista, hypertodellista historiallista romaania. Ajatusta simulaatiosta ja simulakrumeista ei tarvitse välttämättä ottaa yhtä pessimistisesti kuin Baudrillard. Autenttisuuden ja totuuden katoaminen tarjoaa mahdollisuuksia myös leikittelyyn, liioitteluun ja tyylyttelyyn. Vaikka todellisuus, kuten historiallinen todellisuus, pysyisi sinänsä tavoittamattomissa, voidaan siitä muodostaa jonkinlainen kuvaelma, joka toivottavasti pystyy koskettamaan jotakuta, lukija kun muodostaa merkitykset ja lukee teosta varsin autonomisesti. Disneylandin kaltaisetkin simulakrumit voivat avata oivalluksia ja ajatuksia, vaikka simulakrumit ovat tuotteita ja sinänsä "epäaitoja". Baudrillardin teoriaan liityn omassa taiteellisessa työskentelyssäni ja sen tarkastelussa siinä, että näen luovan työn pohjimmiltaan mallista luomisena. Kirjoittaja tukeutuu poeettisessa työskentelyssään erilaisiin kulttuurisiin ja mentaalisiin malleihin. Tällainen taiteellinen ja tutkimuksellinen lähestymistapa näkee luovan työn muuna kuin vapaana itseilmaisuna. Vaikka kirjoittajina emme olisi tietoisia malleista, usein kirjoittaessamme tukeudumme niihin.

Kirjoittajan mentaalisen simuloinnin idea on lähellä Paul Ricœurin ajatusta *mimesiksestä*, jäljittelystä, keskeisestä kaunokirjallisen teoksen ominaispiirteestä. Ricœurin mukaan jäljittely ei kuitenkaan ole todellisuuden kopiointia, jäljentämistä tai heijastamista sellaisenaan. *Mimesis* on luonteeltaan keinotekoisista jäljittelyä. Se rakentaa koherenssia inhimillisen toiminnan ympärille ja auttaa ymmärtämään elämän suurta kompleksisuutta. (Ricœur 1991, 139.)

Ricœur jakaa *mimesen* käsitteen kolmeen osaan, ja sillä on yhteyksiä kirjoittamisen kognitiivisten prosessien kanssa. Osat ovat *mimesis*₁, *mimesis*₂ ja *mimesis*₃. *Mimesis*₁ tarkoitetaan sitä esiymmärrystä, joka edeltää kertomusta. Ricœurin mukaan kokemuksella on ikään kuin sisäänrakennetulla tavalla kerronnallinen luonne. Kokemukset, elämä yleensä ja etenkin toiminta pyrkivät tulemaan järjestetyiksi kertomuksiksi esiymmärryksellä, jonka valossa inhimillinen toiminta on semanttista, symbolista ja ajallisesti jäsentyvää. Tämän esiymmärryksen pohjalta nousee fiktio. *Mimesis*₂ tarkoitetaan varsinaista tekstiä ja siinä olevaa jäljittelyä. Kyse on toiminnan esittämisestä. Esitystä hallitsee skeemoittaminen, joka on muodostunut historiallisesti traditioiden tai tradition kautta. Tässä jäljittely ja juonenpunonta ovat yhdessä. Sinänsä sirpaleisesta toiminnasta muodostetaan koherentti kertomus. Lopulta on vielä *mimesis*₃, joka koskee lukijaa. Lukija lukee tekstin toimintana ja hahmottaa sen uudella tavalla. (Ricœur 1991, 140–148; Ricœur 2005, 166.)

Tässä tutkimuksessa liikutaan *mimesis*₁ ja *mimesis*₂ alueilla. Erityisen kiinnostavia ovat *mimesis*₂:een liittyvät huomiot kertomusten esittämisestä erilaisilla skemaattisilla tavoilla, jotka ovat historiallisesti tradition mukaan määräytyneitä. Ne voivat kuitenkin myös leikitellä narratiivisilla paradigmoilla, olla kokeellisia tai toistaa samoja vanhoja struktuureita, kuten esimerkiksi kansansadut, myytit ja perinteiset kertomukset tekevät (ks. Ricœur 1991, 147). Itse olen taipuvainen näkemään useimmat kerrontaa järjestävät rakenteet universaaleina, josta todistavat muun muassa eri kulttuureissa esiintyvät, keskenään hyvin samankaltaiset sadut.

2.2 Mentaalisen simuloinnin psykologiaa

Tässä tutkimuksessa olen kiinnostunut simuloinnin prosessin luonteesta. Fiktion kirjoittamisen ajattelu kognitiivisena simulointina laajentaa Ricœurin *mimesiksen* ajatusta. Kun tarkastellaan fiktion kirjoittamista mentaalisenä simulointina, liikutaan *mimesis*₂:n alueella. Kun taas tarkennetaan lukemiseen, käsitellään *mimesis*₃:ta. Tarkastelen nyt lyhyesti mentaalisen simuloinnin psykologiaa. Mentaalinen simulointi on psykologinen käsite, jolla kuvataan joukkoa ihmismielen tiedonkäsittelyprosesseja (ks. Markman, Klein & Suhr 2009, v–vii).

Kirjoittaja muodostaa kirjoittamalla sellaisia eläviä ja kompleksisia mentaalisia simulaatioita, jotka pelkästään mielessä olisivat miltei mahdottomia. Kirjoittaja on samalla myös lukijansa simuloinnin ohjaaja, joka omalla simulatiivisella toiminnallaan johdattaa toisia simuloimaan itsensä viitoittamalla tiellä. (Hogan 2013.)

Kielelliseen materiaaliin simulointia on neurologisessa tutkimuksessa havaittu olevan kahden laista: sensomotorista simulointia ja mielen toiminnan simulointia eli mentalisointia. Nämä simuloinnin muodot toimivat ihmisen aivojen eri alueilla. On hyvä huomata, että simuloinnilla on neuraalinen pohjansa ja että simuloinnin kohde vaikuttaa simuloinnin laatuun. (Nijhof ym. 2015, 2.)

Peruseriaatteeltaan simulointi on jollekin olemassa olevalle tiedolle rakentuvaa mielen toimintaa. Tällainen pohja voi olla vaikkapa tehtävänanto, kirjallinen esitys, kysymys tai havainto. Olemassa olevan aineksen päälle muodostetaan uusia ajatuksia tai aistikuvia. Omiin arkisiin kokemuksiini perustuva oletukseni on, että mentaaliseen simulaatioon kytkeytyvät molemmat

ihmisen ajattelun perusmuodot: propositionaalinen ja kuvallinen ajattelu (ks. Smith, Nolen-Hoeksma, Fredrickson & Loftus 2003, 326).

Propositionaalinen ajattelu on lähtökohdiltaan käsitteellistä. Se rakentuu puheen, yleensä äidinkielen, varaan ja on aikuisille ihmisyksilöille kuvallista ajattelua tyypillisempää. Käsitteet ovat järjestyneet mielessä hierarkkisesti ja muodostavat monimutkaisen verkoston. Käsitteillä on mentaalisisina representaatioina tärkeä tehtävä. Ne nopeuttavat ja helpottavat ajattelua, kun jokaista vastaan tulevaa kohdetta ei tarvitse nimetä erikseen. Löytyy käsitekategoria, jonka piiriin kohde kuuluu. Näin käsitteet luovat mieleen kognitiivista ekonomiaa. Maailman kompleksisuus vähenee. Maailman hahmottaminen helpottuu. (Smith ym. 2003, 326, 333.)

Kuvallinen ajattelu on ajattelun toinen muoto. Yleensä kuvallisella ajattelulla viitataan visuaalisiin mielikuviin tapahtuvaan ajatteluun, mutta myös muunlaisia aistivaikutelmia, kuten ääniä, tuoksua ja hajuja, voidaan kuvitella. Psykkisestä näkökulmasta mielikuvat toimivat havaintojen tapaan. Aistihavainnoista ja mielikuvista vastaavat nimittäin samat aivoalueet. (Smith ym. 2003, 339–342.)

Mentaalinen simulointi voi koskea motorisia ja aistimuksellisia toimintoja, objekteja, tapahtumasarjoja ja toisia toimijoita, yleensä toisia ihmisiä, jotka ovat mentaalisen simuloinnin kohteista kaikkein vaativimpia (Hogan 2013, 13). Toisen ihmisen mielellisyyden käsittämisen pohja luodaan ja lapsuudessa. Käsitys toisista ajattelevina, tuntevina ja autonomisina yksilöinä syntyy ihmisellä hyvin varhain, ja tätä käsityskykyä kutsutaan psykologisessa tutkimuksessa mielen teoriaksi (*theory of mind*) (Smith ym. 2003, 82–83).

Mielen teoria näyttää olevan myös keskeinen kyky fiktion kirjoittamisen kannalta. Ihminen käyttää samoja kognitiivisia rakenteita hahmottaessaan toisten ihmisten mielensisältöjä ja oman mielensä sisältöjä. Näin itsensä tunteminen ja toisten ihmisten mentaalisten tilojen simulointi ovat yhteydessä toisiinsa. (Saxe 2009, 263.)

Henkilöhahmojen mielen sisältöjen simulointi on fiktiossa keskeistä. Kirjoittaja pyrkii luomaan uskottavat henkilöhahmot ja valottamaan todellisuutta heidän elämännäkemyksensä ja todellisuuden ymmärrystapansa kautta. Tällaisen kerronnan luominen edellyttää kirjoittajaltaan simulointikykyä. Samat kognitiiviset rakenteet, jotka mahdollistavat meidän simuloida muiden ihmisten oletettuja mielensisältöjä, kuten ajatuksia ja tunteita, mahdollistavat myös fiktionaalisten

ihmisen eli ainoastaan omassa mielessämme olevien henkilöhahmojen mentaalisen toiminnan kuvittelun (Myers & Hodges 2009, 289–290).

Myersin ja Hodgesin mukaan hyvä fiktion kirjoittaja kykenee luomaan mielessään ehyitä ja mutkikkaita fiktionaalisten hahmojen mentaalisia representaatioita ja käyttämään niitä ymmärtääkseen henkilöhahmojensa mielensisältöjä, simuloimaan, kuinka henkilöhahmo jossakin tilanteessa käyttäytyisi. Kysymys henkilöhahmon ajattelusta on keskeinen luotaessa mukaansatempaavaa fiktiota. Vaikka fiktionaalisten hahmojen mentaalisen simuloinnin pohja on mielen teoriassa, simulaatio poikkeaa ratkaisevalla tavalla todellisten ihmisten mielen maailmojen simuloinnista, sillä henkilöhahmoja ei ole olemassa ilman kirjoittajan luovaa panosta. (Myers ym. 2009, 290.)

2.3 Mentaalinen simulointi, muisti ja muistot

Kun tarkastellaan kirjoittamista kognitiivisena toimintana, muisti nousee esiin olennaisena asiana. Muisti on kiinnostava mielen ominaisuus historiallisen romaanin kannalta. Minulla kirjoittajana ei ole muistoja *Ristinveistäjän* kuvaamasta aikakaudesta, todellisesta keskiajasta. Toisaalta olen harrastanut liveroolipelaamista, jossa eräänlaisen vuorovaikutteisen, improvisoidun ja yleisöttömän performansin kautta pyritään simuloimaan esimerkiksi keskiaikaa tai jotain muuta aikakautta. Minulla on näin eräänlaisia kvasimuistoja keskiajasta. Toisaalta myös oman elämän todellisilla muistoilla voi olla merkitsevyyttä historiallisen fiktion kirjoittamistyön kannalta. Nojaudun käsitykseen yliaikakautisesta, jaetusta ihmisyydestä, jossa tietyt elämäkaaren ydintapahtumat, kuten sosiaalisaatio ihmisyyhteisöön, parinmuodostus, aikuisiän itsenäisyys ja vanhuusikään kuuluva luopuminen, toistuvat melko samankaltaisina kulttuureista ja aikakausista toiseen. Näin voin omien muistojeni kautta tavoittaa häivähdyksen jotain keskiajan ihmisen – ainakin lapsen, nuoren ja nuoren aikuisen – kokemuksesta.

Flowerin ja Hayesin (1981) teoriassa muistin osuus nähdään kirjoittamisen kannalta keskeisenä: Kirjoittaja ammentaa informaatioaineksensa säilömuististaan tai muistin ulkopuolisista lähteistä, kuten historiankirjoituksesta, ja työstää muistojensa pohjalta uusia mentaalisia representaatioita (Flower ym. 1981, 371).

Ihmisen säilömuisti jakautuu semanttiseksi ja episodiseksi muistiksi. Semanttista muistia kutsutaan toisinaan tietomuistiksi. Tietomuistiin on tallennettu paitsi käsitteitä myös väittämiä. Semanttinen on tilavuudeltaan massiivinen ja suorittaa joutuisasti erilaisia tietohakuja, minkä taustalla on muistin ominaisuus taltioida ainesta järjestelmällisesti. Tieto on järjestynyt muistissa verkostomaisesti. (Dennis 2013, 679–681.)

Niin kirjallisten kuin muidenkin mentaalisten simulaatioiden rakentumisessa muistilla on tärkeä asema. Simulaatiot pohjautuvat muistissa oleviin prototyyppeihin ja skripteihin, jotka on tallennettu säilömuistiin (Hogan 2013, 10–11). Psykologiassa prototyypeillä tarkoitetaan käsitteiden ideaalisia esimerkkimuotoja, esimerkiksi isoäidin käsitteen prototyyppi on vanha nainen (Smith ym. 2003, 326–328).

Muistissa on mentaalisia malleja myös erilaisten toimintojen tyypillisistä etenemisistä. Esimerkiksi puunpilkkomisesta ja rukiinkylvöstä voi olla malli. Näitä toimintamalleja kutsutaan skripteiksi. Muiden ihmisten käyttäytymistä ja maailmaa simuloitaessa tukeudutaan skripteihin. (Hogan 2013, 11.)

Semanttinen muisti on kirjoittamisen kannalta välttämätön, sillä sinne on tallennettu kirjallisen ilmaisun mahdollistavat käsitteet ja väittämät. Mentaalisen simulaation kannalta semanttista muistia keskeisempi muistirakenne on kuitenkin episodinen muisti eli tapahtumamuisti. Simulaatiot pohjautuvat juuri episodisiin muistoihin, muistoihin elämän tapahtumista ja elämänvaiheista. Episodiset muistot muokkaavat myös prototyyppejä ja skriptejä. (Hogan 2013.)

Tapahtumamuisti on semanttista muistia hauraampi ja alttiimpi harhaisuuksille. Tapahtumamuisti ei ole myöskään kovin luotettava rekonstruktivisen luonteensa vuoksi. Muistin rekonstruktivisuus tarkoittaa sitä, että muisti täydentää puutteellisia muistikuvia informaatiolla, joka tuntuu sopivan kokonaisuuteen. (Hoerl 2013, 491–492.)

Kirjallisia simulaatioita luotaessa nojaudutaan suurelta osin episodisiin muistoihin, muistoihin samantyyppisistä tilanteista, olosuhteista tai henkilöistä. Kuitenkin niin semanttinen kuin episodinen muisti merkitsevät simuloivassa kirjoittamisessa eikä niitä voi täysin erottaa toisistaan. (Hogan 2013, 12.)

[S]emantic and episodic elements are not fully segregated. In any complex simulation, real or

literary, we make use of both. Perhaps even more important, both are integrated with emotional memory. Emotional memories are implicit memories that revive the relevant emotions when they are activated [--]. (Hogan 2013, 12.)

Implisiittinen muisti on säilömuistista erillinen muistirakenne, jonka vaikutus on automaattinen ja tiedostamaton. Implisiittisiä muistoja ei tarkoituksellisesti tai tietoisesti palauteta mieleen, mutta ne vaikuttavat silti käyttäytymiseen. Näin mieli hyödyntää muistitietoa myös tiedostamattomasti. (Mulligan 2013, 400.)

2.4 Simuloinnin tavat

Toisten ihmisten simuloinnissa on keskeistä kyky ymmärtää toisten ihmisten näkökulmia, heidän elämänsä perspektiiviä. Yleensä tällainen perspektiivin otto tapahtuu arjessa spontaanisti, mutta usein siihen sekoittuu myös tietoista päättelyä, varsinkin silloin, kun simuloinnissa ilmenee pulmia. (Hogan 2013, 13.)

Toisen näkökulman huomioon ottamisella (*perspective taking*) on tutkimuksen mukaan kaksi erilaista muotoa. Ensimmäisessä kuvitellaan, kuinka simuloinnin kohde itse näkee ja kokee tilanteensa (*imagine-other perspective*). Toisessa ajattelumuodossa simuloija kuvittelee puolestaan itsensä toisen asemaan ja pyrkii hahmottamaan, kuinka itse kokisi simuloinnin kohteen tilanteen (*imagine-self perspective*) Aiemmin on ajateltu, että toisen näkökulman huomioon ottaminen alkaa aina itsen simuloimisella toisen asemaan ja että ajattelua myöhemmin korjataan päättelemällä, kun eritellään itsen ja toisen eroavaisuuksia. Nyttemmin on kuitenkin todettu, että kun simuloijalla on käytössään riittävästi tietoa toisen tilanteesta, mieli simuloi myös suoraan toista, hänen ajatuksiaan ja tunteitaan – ilman oman näkökulman mukaan ottoa. (Batson 2009, 267, 277.)

Simulointi voi pitää sisällään muun muassa päättelyä. Päättelyssä simuloija nojautuu suoraan muistoihinsa. Ajattelu etenee niin, että kun simuloinnin kohde on käyttäytynyt vastaavassa tilanteessa aiemmin määrättyllä tavalla, ajatellaan hänen toimivan vastaavassa uudessa tilanteessa samalla tavoin. Tällainen päättely on luonteeltaan induktiivista. (Hogan 2013, 13.)

Simuloinnissa voidaan hyödyntää myös mallintavaa ajattelua – varsinkin silloin, kun simuloinnin kohde ei ole entuudestaan tuttu. Mallintaessaan simuloija käyttää muistojaan

samankaltaisista henkilöistä tai tilanteista, kuinka esimerkiksi samalla alla työskentelevät ovat aiemmin toimineet ja reagoineet. Näiden kokemusten muodostaman mallin avulla generoidaan yksittäistapauksen simulaatio. Mallintaminen on yleistä kirjallisia simulaatioita luotaessa. Olemassa olevia muistoja voidaan käyttää myös sellaisenaan, jolloin henkilöhahmo perustuu reaalimaailman henkilöön. (Hogan 2013, 13–14.)

Fiktio kirjoittajille esiintyy yleisesti myös niin sanottua itsenäisen toimijuuden harhaa (*illusion of independent agency*), jota voidaan pitää mentaalisen simuloinnin eräänlaisena äärimuotona. Ollessaan itsenäisen toimijuuden harhan vallassa kirjoittaja kokee simuloitavan henkilöhahmon ajattelevan, tuntevan ja toimivan itsenäisesti kirjailijan mielestä riippumatta. Taylorin, Hodgesin ja Kohányin (2003) haastattelututkimuksessa viidestäkymmenestä fiktion kirjoittajasta 92 prosenttia kertoi omaavansa ainakin jonkin verran kokemusta itsenäisen toimijuuden harhasta. Tutkijoiden mukaan ilmiö voi olla yhteydessä asiantuntijuuteen, sillä julkaisseilla kirjailijoille ilmiö oli muita yleisempi. Tutkijoiden mukaan toistuva ja vahvana koettu itsenäisen toimijuuden harha voi fasilitoida kirjoittamista. Ilmiön syytä ei tunneta: tutkijat otaksuivat, että taustalla on toisaalta mielikuvitusorientoitunut ammatillinen toiminta, joka harjaannuttaa mieltä kuvitteluun. Toisaalta tällainen ammatti voi vetää puoleensa myös yksilöitä, joiden alttius itsenäisen toimijuuden harhan kokemiseen on muuta väestöä suurempi. (Taylor, Hodges & Kohányi 2003, 376–377.)

3 Esityöt simuloinnin pohjana

Tiedot menneisyydestä muodostavat pohjan historiallisen fiktion kirjoittamiselle ja mentaaliseen simuloimiselle (Bacon 2002, 2). Esitöiden aikana kirjoittaja uppoutuu menneisyyteen, jotta voi myöhemmin kuvata sitä kirjoittamalla. Tässä luvussa perehdyn esityön luonteeseen ja millaisia tiedonkäsittelyyn liittyviä ilmiöitä siihen kytkeytyy.

Olen etsinyt kysymyksiin vastauksia niin *Ristinveistäjän* esityötä valottavasta työpäiväkirjastani kuin suomalaisten kirjailijoiden tiedonannoista. Analysoin *Miten kirjani ovat syntyneet 1–5* -teoksiin sisältyviä kirjoilijoiden esitelmiä, joissa taiteilijat avaavat omia työskentelytapojaan ja teostensa taustoja. Alustavan tutustumisen jälkeen valitsin aineistooni seitsemän proosakertojaa. Heillä jokaisella on jonkinlainen suhde historialliseen proosaan. Toiset ovat tehneet melko lailla koko kirjailijanuransa tuon genren piirissä. Valitsemani kirjailijat ovat Laila Hirvisaari, Eeva Joenpelto, Anu Kaipainen, Leena Lander, Väinö Linna, Antti Tuuri ja Kaari Utrio. Suomalaisen kirjallisuuden suuri historiallinen kertoja Mika Waltari ei ole joukossa, koska hänestä ei ole esitelmää *Miten kirjani ovat syntyneet* -kirjasarjassa. Harkitsin Waltarin ottamista aineistoon hänen *Aiotko kirjailijaksi?* (1934) -teoksensa muodossa, mutta koska kyseessä on kirjoittamisopas, joka ei suoraan valaise kirjailijan omaa historiallisen romaanin esityötä, jätin Waltarin aineistoni ulkopuolelle. Seitsemän esitelmää muodostaa jo varsin laajan aineiston.

Analyysini eteni siten, että ensimmäisellä lukukerralla tutustuin esitelmiin ja tein lukemisen aikana muistiinpanoja. Tavoitteenani oli saada yleiskuva kirjailijoiden esitelmistä. Toisella lukukerralla etsin esitelmistä tutkimuskysymysten kannalta olennaisia lausumia ja muunsin lausumat digitaaliseen muotoon. Yhdistin kirjailijoiden esityötä avaavat tiedonannot yhtenäiseksi aineistoksi. Hyödynsin teema-analyysissäni laadulliseen erittelyyn suunniteltua *Nvivo*-tietokoneohjelmaa. Tutkimukseni analyysi on siis tietokoneavusteinen (ks. Metsämuuronen 2008, 54–55). Ohjelman avulla etsin aineistostani yhteisiä teemoja ja ryhmittelin eri kirjailijoiden teemoihin liittyviä lausumia.

Analyysin aikana minulle selvisi, etteivät kirjailijat ole työ- ja ajattelutavoiltaan samankaltaisia. Toiset ovat systemaattisia, toiset luottavat enemmän vaistoonsa. Esityöstä piirtyy aineiston perusteella kuitenkin myös aihepiirejä, joista useimmat tai ainakin monet historiallisen proosan kirjoittajat kertovat. Keskeisin näistä on historiallisen romaanin esityön ymmärtäminen

tutkimustyöksi (ks. esim. Hirvisaari 2012; Utrio 2000). Teema-analyysini kautta hahmotin, että kirjailijoille esityö on syvimmiltään hyvin moninaista tiedonhankintaa. Lisäksi esityössä korostuu suunnittelu sekä kerätyn informaatioaineiston työstäminen ja kehittäminen.

3.1 Tutkimusta, ajattelua ja suunnittelua

Historiallisen romaanin kirjoittaminen poikkeaa aikalaisromaanista sikäli, että sitä varten täytyy tehdä tutkimustyö aivan kuin mitä tahansa historiateosta varten. (Utrio 2000, 490.)

Historiallisen proosan kirjoittajien tiedonannoista käy ilmi esityön mittavuus ja sen olennaisuus genren kirjoittamisen kannalta (ks. esim. Linna 1969, 72; Utrio 2000, 490–491; Hirvisaari 2012, 136–139). Taustatutkimuksen rooli on keskeinen, kuten Kaari Utrio (2000, 490) ilmaisee. Esityö ei ole kuitenkaan pelkästään tutkimista. Se on myös suunnittelua ja kerätyn informaatioaineksen työstämistä ja kehittämistä. Aineistoni kirjailijoista jokainen kertoi esitöistään eksplisiittisesti (Hirvisaari 2012; Joenpelto 1969; Kaipainen 1991; Lander 2000; Linna 1969; Tuuri 1991; Utrio 2000). Havainto on linjassa aiemman tutkimustuloksen kanssa: lähes kaikki kirjailijat tekevät esitöitä ennen kirjoittamista (Haapaniemi ym. 1989, 60). Historiallisen fiktion kannalta kyse näyttääkin olevan välttämättömyydestä, työvaiheesta, jonka aikana paneudutaan perusteellisesti valmisteilla olevan teoksen aikakauteen ja asioihin ja jota leimaa tietoon uppoutuminen, suunnittelu ja ajatustyö (ks. esim. Hirvisaari 2012, 136–139).

Historiallisen romaanin taustatyö kestää useista kuukausista jopa vuosiin (ks. esim. Lander 2000; Utrio 2012). Tämä kertoo toiminnan tavoitehakuisuudesta ja tärkeydestä kirjailijoille.

Kirjoitan romaania pari vuotta. Ensimmäinen on lukemista ja materiaalin keruuta, ja sen ohessa voin tehdä muuta [--]. Luen paljon. Se ei ole vain tietojen noukkimista, vaan esimerkiksi paneutumista romaanien avulla johonkin atmosfääriin tai aikakauteen. (Kaipainen 1991, 77.)

Kaipainen (1991, 77) kertoo tekevänsä esitöitä muiden töiden ohessa. Utrio kertoo puolestaan (2000, 490) työstävänsä useita, eri vaiheessa olevia teoksia samanaikaisesti. Ainakin Utrion (2000, 490) ja Hirvisaaren (2012, 140) työskentelyssä korostuu järjestelmällisyys.

Järjestelmällisyyden lisäksi tiedonannoista käy ilmi toisenlainenkin strategia: avoimuus äkillisille ilmestyksille. Väinö Linna kertoo esitelmässään tällaisesta luomisen hetkestä:

Olin kansakoulun kuusijuhlassa jossa silloin kymmenvuotias tyttäreni esitti laulun 'Täällä Pohjantähden alla'. Ajoimme suoraan kuusijuhlasta maalle, ja matkalla ajattelin teostani samalla kun tuo laulu soi tajunnassani. Silloin tuli mieleeni että siinä minun kirjani nimi on. Se saa monta ilmettä, kun sen vetää kaareksi tuon suunnittelemani kuvion ylle. (Linna 1969, 73.)

Taiteellinen taustatyö poikkeaa tieteellisestä työstä. Taiteessa on tilaa selittämättömälle. Esityön aikana lähteisiin tutustuessa syntyy uusia ajatuksia teoksen luonteesta. Utrio (2000, 492–493) mainitsee mallintamisen tiedonkäsittelystrategianaan suunnitellessaan henkilöhahmojaan. Esityön aikana mainitaan myös toisen näkökulman huomioiminen: esimerkiksi Kaipainen (1991, 69) kertoo miettineensä Prahassa luostarissa, mitä siellä aikoinaan eläneet nunnat ovat ajatelleet kulkiessaan ohi eräiden pyhimyskuvien. Kaipainen kertoo siis simuloineensa nunnien ajattelua.

Kootusti voisi sanoa, että esitöiden aikana teoksen alkuidea täsmentyy ja kasvaa tilaan, josta varsinainen käsikirjoittamisen ensimmäisen version kirjoittaminen voi alkaa. Tämä voi tarkoittaa romaanin tarkan rakenteen hahmottamista (Utrio 2000, 491–492). Yleisempää näyttäisi olevan kuitenkin lähtökohta-asetelman hahmottaminen (ks. esim. Hirvisaari 2012, 142; Joenpelto 1969, 91). Kirjailijat poikkeavat työskentelytavoiltaan myös tässä toisistaan.

3.2 Faktojen ja elämysten etsintää

Kolme keskeisintä tiedonhankinnan kohdetta historiallisen romaanin kirjoittamisen kannalta ovat henkilöhahmot, miljöö ja teema. Antti Tuuri (1991, 306) kertoo esitelmässään matkastaan Pohjois-Amerikkaan ja pyrkimyksestään hahmottaa isoisänsä elämänvaiheita. Joenpelto (1969, 90–91) taas kertoo itse luomansa henkilön elämänpiirin kokonaisvaltaisesta taustoittamisesta. Esitöiden aikana etsitään tietoa historiallisen henkilön elämäntapahtumista ja maailmanhahmotus tavasta (Hirvisaari 2012, 140–141). Etsitään tietoa, kuinka ammatti vaikuttaa henkilöhahmon ajatteluun ja havainnointiin (Joenpelto 1969, 90–91).

Henkilöhahmoja koskeva tiedonhankinta näyttäytyy kirjailijoiden tiedonannoissa kokonaisvaltaisena. Työskentelyn myötä syntyy elävä kuva henkilöhahmosta, käsitys

henkilöhahmosta tunnettuna ihmisenä. Esimerkiksi Hirvisaari (2012, 141) kuvailee, kuinka hänelle ”avautui yhtäkkiä Katariinan sielu” hänen tehdessä Katariina II:sta kertovan romaanin esityötä.

Toinen tiedonhankinnan keskeinen kohde on miljö, jolla tarkoitan teoksen kuvailemaa historiallista aikakautta sekä fyysistä ja henkistä ympäristöä. Historian aikakautta koskeva tiedonhankinta on korostunutta, käy ilmi kirjailijoiden tiedonannoista (ks. esim. Linna 1969; Utrio 2000; Hirvisaari 2012). Tällöin etsitään ylätasoa tietoa, kuinka aikakauden ihmiset ajattelivat, käyttäytyivät ja suhtautuivat maailmaan (Utrio 2000). Toisaalta tieto voi koskea myös historiallisia merkkitapahtumia (ks. esim. Linna 1969, 67). Myös fyysiset tapahtumamiljööt, kuten menneisyyden kaupungit, kiinnostavat (ks. esim. Hirvisaari 2012, 136). Konkreettisten tapahtumien ja tapahtumapaikkojen lisäksi historiallisen romaanin kirjoittavat ovat kiinnostuneita aikakauden henkisestä ympäristöstä, kuten uskonnoista, ideologioista ja ylipäänsä teoksen kuvaaman aikakauden maailmankatsomuksista (ks. esim. Linna 1969). Myös ajan kieli, murteet ja puhutavat kiinnostavat (Linna 1969, 72). Suurten linjojen lisäksi metsästetään eläväksi tekeviä yksityiskohtia (Lander 2000, 242).

Esityön aikana informaatiota etsitään monenlaisilla keinoilla. Tiedonhankinnan konsteista ylivoimaisesti yleisin on lukeminen (ks. esim. Hirvisaari 2012, 139; Kaipainen 1991, 77; Utrio 2000, 490–491). Esitöiden yhteydessä luetaan kuvattavan aikakauden aikalaiskertomuksia, kuten kirjeitä, painamatonta arkistomateriaalia ja päiväkirjoja (Hirvisaari 2012, 139–140). Niin ikään kaunokirjallisten teosten kautta tutustutaan menneisyyteen (Kaipainen 1991, 77).

Kaikista selvimmin nousee kuitenkin esiin tutkimuskirjallisuuden lukeminen (ks. esim. Hirvisaari 2012; Utrio 2000):

Perehtyminen 1700-luvun Venäjään, aikakauden kulttuuriin, tapoihin, hovin elämään, Euroopan valtasuhteisiin, vaati pitkäjännitteistä tutkimustyötä. Katariinan elämästä on kirjoitettu paljon, ja vietin kuukausia työhuoneessani lähdekirjojen keskellä. (Hirvisaari 2012, 140.)

Hirvisaari kuvaa lukemisen kautta tapahtuvaa esityötä työlääksi ja perusteelliseksi. Siihen kytkeytyy myös yksinpuurtamisen konnotaatio. Aikaa vietetään työhuoneessa kirjojen äärellä. Tiedonhankinta ei ole kuitenkaan vain erakkolassa istumista. Esimerkiksi Leena Lander (2000, 242)

kertoo turvautuneensa lähdeyössään toisiin ihmisiin, kuten asiantuntijoihin, joilta hän kertoo saaneensa yksityiskohtaista ja tarkkaa tietoa joltain elämänalueelta.

Kirjailijoiden omat kokemukset ovat kirjallisten lähteiden ohella tärkeä informaatiokaivo. Kokemukset voivat olla yllättäviä ja syntyä sattuman kautta luovan prosessin aikana (ks. esim. Kaipainen 1991, 69; Lander 2000, 230). Ne voivat olla myös menneisyydessä tapahtuneita elämyksiä, joihin kairaudutaan muistelemalla (Lander 2000, 230). Kokemusten ja muistojen osuutta luonnehtii esitöissä tietty satunnaisuus, spontaanisuus ja yllättävyys. Landerin (2000, 230) mukaan kokemuksia ei voikaan tietoisesti kaivaa, vaan ne heräävät, jos ovat herätäkseen. Avain menneisyyden muistoihin ovat aistielämykset:

Kerran koettuja tapahtumia ei ole mahdollista kutsua esiin tietoisien muistin avulla, vaan ne alkavat elää aistien välityksellä: aistien muistin varassa mennyt on palautettavissa alkuperäiseen olomuotoonsa. Minut palautti poikakotiin luisteluretki omien poikieni kanssa. Pukukopin kamiinan ja sen äärellä kuivuvien villasukkien tuoksu palautti välähdyksen omaisesti lapsuuden hajut, äänet, näyt. Juuri tämä ympäristö kirjoitti pojista ne hurjimmat jutut. Ehkä heistä oli myös hauskaa katsella meitä tyttöjä riisumassa kaunoluistimia ja punastelemassa tulen äärellä. (Lander 2000, 230.)

Havainnointi kuuluu historiallisen proosan kirjoittajien työkalupakkiin (ks. esim. Kaipainen 1991, 73). Lisäksi tietoa saadaan kuuntelemalla ihmisten tarinointia (ks. esim. Tuuri 1991, 306). Varsin monet kirjailijat mainitsevat myös paikan päälle matkustamisen:

Kirjaan siirtyi ikimuistettava kokemus työmatkalta Moldaviaan. Kirjailijan pitäisi siis matkustaa ja kokea paljon. (Kaipainen 1991, 73.)

Todellisiin paikkoihin liittyvillä elämyksillä on ollut kirjoittamiselle tärkeä merkitys, ja monta kertaa nämä tunteet ovat siirtyneet kirjoihin. Eräällä matkalla Vienan Karjalassa seisoin Kuittijärven rannalla nuoren naisen haudalla, joka oli tapettu väärän ideologian vuoksi. Tein tytöstä tarinan, syntyi romaani *Vienan punainen kuu*. (Hirvisaari 2012, 140.)

Matkustaminen näyttäytyy hyvin antoisana tiedonkeruutapana. Sen kautta kirjailija saa niin omakohtaisia elämyksiä, faktoja kuin yksityiskohtia – ja joskus jopa kokonaisia henkilöahmoja.

Kootusti tiedonhankinnasta voidaan sanoa, että sen tavoitteena on hakea monen laatuista informaatiota: kokemuksia, tunteita, yksityiskohtia ja laajoja tietokokonaisuuksia. Tämän ovat

havainneet myös Haapaniemi ja Kuusela (1989, 61), joiden mukaan esitöiden aikana kirjailijat hakevat niin kokemusperäistä kuin faktatietoa. Kirjoitettava teos määrää tietotyyppien suhteen (Haapaniemi ym. 1989, 61). Historiallisen romaanin kirjoittajien tiedonannoissa faktatiedon rooli näyttäisi painottuvan. Henkilöhahmon mentaalisen simuloinnin kannalta keskeiseltä tuntuu kirjoittajalle vieraan aikakauden henkisen miljöön ja ihmisen maailmankatsomuksen hahmottaminen.

3.3 Informaation monipuolista työstämistä

Kirjailijoiden tiedonannoista käy ilmi, että esitöissä kulkee tiedonhankinnan lisäksi toinen keskeinen tekemisen muoto, nimittäin tiedon työstäminen. Monet kirjailijat kertovat erilaisista materiaalin työstötavoista, ja varsinkin Kaari Utrio (2000) ja Laila Hirvisaari (2012) avaavat työskentelyään seikkaperäisellä ja havainnollisella tavalla. Ei ole yllättävää, että kirjailijoiden tärkein tiedon työstämisen tapa näyttää olevan kirjoittaminen, tieto kootaan, kerätään, järjestetään ja säilötään (Utrio 2000, 491–492; Hirvisaari 2012, 139–140). Kirjoittamisen lisäksi tietoja voidaan jäsentää ja analysoida esimerkiksi piirtämällä (Kaipainen 1991, 76). Eeva Joenpelto (1969, 90) kertoo tavastaan puhua läheisilleen teoksen hahmoista ja miljööstä:

Kaiken puheen takana on pyrkimys oppia tuntemaan miljöö niin hyvin, ettei sitä sitten kirjassa sen kummemmin tarvitse kuvata, että siinä pystyy kulkemaan sokkonakin. Sama pätee henkilöiden tekemään työhön, sekin on tunnettava niin hyvin, ettei tule kiusausta pitkiin selostuksiin, kaikki turha tieto on jopa heitettävä yli laidan. (Joenpelto 1969, 90.)

Tiedon työstäminen ei ole luonteeltaan vain jäljentämistä tai muistiin tallentamista, vaan myös aivan uusien mentaalisten representaatioiden luomista. Kun esimerkiksi kaivattua historiatietoa ei löydy, turvaudutaan mielikuvitukseen ja tieto keksitään (Hirvisaari 2012, 141).

Kaari Utrio (2000, 491–492) kertoo järjestävänsä aineistonsa kansioon, johon hän kirjoittaa muun muassa seikkaperäiset henkilöhahmokuvaudet sekä romaanin luku- ja kohtausrakenteen. Hirvisaari työskentelee samaan tapaan, kerää aineiston mustiin vihkoihin (2012, 139–140). Hirvisaari ei kuitenkaan luo koko tarinakaarta ennen ensimmäisen version kirjoittamista, vaan eräänlaisen lähtöasetelman, josta voi lähteä kirjoittamaan romaaniaan. Hirvisaari (2012, 139–140) analysoi mielenkiintoisesti myös tiedon työstämisen luonnetta ja suhdetta kirjoittamiseen:

Mutta kirjoittaessani en enää juurikaan tarvitse näitä Mustia Vihkojani, korkeintaan jonkin yksityiskohdan tarkistamiseen. Tieto, jonka olen kirjoittanut omiin vihkoihini käsin, jää alitajuntaan, epäoleellinen putoaa pois. Muisti on ihmeellinen, siihen voi tallentaa tietoa tällä tavoin jäljentämällä. Minulla on siitä 40 vuoden kokemus. (Hirvisaari 2012, 139–140.)

Esitöiden aikana tiedonhankinnassa kirjoittajan muistiin syntyy mentaalisia representaatioita teoksen miljööstä ja henkilöhamoista. Kun materiaalia edelleen työstetään esimerkiksi kirjoittamalla, piirtämällä ja ajattelemalla, muistiaines organisoituu, selkiytyy ja vahvistuu. Läsnä on myös muistin rekonstrukttiivinen piirre: mielelle annetaan vapaudet muokata olemassa olevaa tietoa teoksen kannalta olennaiseen suuntaan, muun muassa täydentää puuttuvia historiatietoja. Tiedon työstämisen tavoitteena on siis luoda mieleen mahdollisimman vahvoja mentaalisia representaatioita, joiden varassa ensimmäisen version aikana tapahtuva simulointi voi tapahtua. Kun taustatiedot ovat muistissa riittävän elävänä, niitä voidaan hyödyntää kirjoittamisen aikana joustavasti. Tällainen lähdetietoon nojautuminen tuottaa myös elävämpää kerrontaa kuin lähdeaineiston mekaaninen toistaminen, kuten Lahtinen on havainnut (Lahtinen 2005, 67).

3.4 *Ristinveistäjän esityöt*

Työstämäni *Ristinveistäjä*-käsikirjoitus nousi esiin hämärästä muodottomuudesta ilman selkeää ennakkoidetaa. Ennen esitöitä minulla oli ainoastaan kaksi lähtökohtaa: kiinnostus Viipurin kaupunkia kohtaan ja jossain vaiheessa keväällä 2015 mieleeni tullut lause ”Nauriit olivat itäneet” (*Työpäiväkirja* 2015/2016).

Idea kirjoittaa Viipuriin sijoittuva kertomus syntyi ensimmäisen kerran talvella 2015. Aluksi ajattelin kirjoittaa kieltolain ajasta, mutta tuo idea jäi syrjään. Lueskelin Viipurin historiasta muun muassa Kaari Utrion teoksesta *Vuosisatainen Viipuri* (1991). Työstin samaan aikaan toista käsikirjoitusta, joten minulla ei ollut aikaa tarttua uuteen pitkään tekstiin. Olennaista on kuitenkin, että minulle muodostui alustava ajatus historiallisen proosan kirjoittamisesta. Aikakaudesta ja kertomuksen luonteesta en tosin osannut sanoa vielä mitään.

Kun olin saanut toisen käsikirjoituksen pois käsistäni, aloin pohtia uutta kertomusta. Lause nauriiden itämisestä kävi mielessä lähes päivittäin. Märehdin naurislausetta. Vähitellen tiedostin

sen nuoren miehen sisäiseksi puheeksi. Kuka hän oikeastaan oli? Päätelin, että nauriit viittasivat keskiaikaan ja kertojan ääni minämuotoiseen kerrontaan. Henkilöhahmo halusi sanoa sanottavansa, joten oli aika antaa hänelle mahdollisuus. Joitain viikkoja naurislausetta risusavotassa Pohjois-Karjalassa mietittyäni mieleeni nousi kuva nuoresta kaapuun pukeutuneesta miehestä, naurismaasta ja puronvarteen viettävästä rinteestä. Kuvaa voi pitää *Ristinveistäjän* alkukuvana. Alkukuvalla tarkoitetaan voimakasta mielikuvaa, joka ennakoi fiktion syntyä proosateoksen luontia aloitettaessa (Jalonen 2006, 214). Jossain vaiheessa sain mieleeni, että lauseen puhuja oli dominikaanien kerjäläisveljestöön kuuluva henkilöhahmo. Tämä asetelma muodosti lähtökohdan *Ristinveistäjän* ensimmäisen version kirjoittamista edeltävälle lähdetyölle.

Esityöni muodostui aluksi lukemisesta. Minussa jo tutkimuskirjallisuuteen perehtyminen nosti mieleen keskiaikaan liittyviä mielikuvia, kuten mielikuvia Viipuria ympäröivästä maaseudusta, luostarista ja keskiajan ihmisistä. Tässä taustalla vaikutti se, että luin historiatietoa sellaisen esiymmärryksen valossa, että tulisin tietojani myöhemmin kirjoitustyössäni hyödyntämään. Lukemisen jälkeen ryhdyin koostamaan lukemaani kirjalliseen muotoon ja lopuksi synnytin kirjoittamalla uutta sisältöä luovasti itse lukemani pohjalta. (*Työpäiväkirja* 2015/2016.)

Alussa oli kuitenkin lukeminen. Lähdin tutkiskelemaan Suomen alueen keskiajan kirkkohistoriaa, dominikaaneja ja Viipuria käsittelevää historiantutkimusta. Keskeisimmät teokset olivat *Veritas – Totuus! Turun dominikaanit keskiajalla* (2005), *Viipurin läänin historia 2* (2004), *Suomen kirkon historia 1* (1991), *Dominikaanit Suomessa ja Itämeren alueella keskiajalla* (2003) sekä *Suomalaisten pyhiinvaellukset keskiajalla* (2014). (*Työpäiväkirja* 2015/2016.)

Lukeminen oli yleistä aikakauteen tutustumista. Tässä vaiheessa sain tietää, että myös Viipurissa oli keskiajalla dominikaanien konventti. Päätin sijoittaa *Ristinveistäjän* tapahtumat sinne. Kaupungin historiaan ja dominikaaneihin perehtyessäni päädyin vuoteen 1481 ja siihen, ettei kertomukseni minäkertojahahmo kuuluisi Viipurin konventin varsinaisiin veljiin, vaan olisi konventin ulkokehällä oleva maallikko. Pelkäsin näet, että kirjoittamalla kerjäläisveljestä kertomuksestani tulisi leimallisesti kristillinen. Sitä en halunnut. Tavoitteenani oli universaali tarina, joka ei olisi katsomuksellisesti sitoutunut, vaan toimisi toisella kuin uskonnollisella tasolla (*Työpäiväkirja* 2015/2016). Lopulliseen käsikirjoitukseni versioon uiskenteli kuitenkin runsaasti kristinuskoon liittyvää ainesta, mikä voi johtua osittain omasta vakaumuksestani ja teologian maisterin koulutuksestani.

Lukiessa mieleeni tuli uusia kertomuselementtejä ja uusia ideoita, kuten ajatus kertojan lemmikkivuohesta ja työstä krusifiksien nikkaroijana. Vähitellen historiatietoutteen perehtyessäni tietovaranto lisääntyi aiheesta ja ajatukset alkoivat muodostaa myös omaa dataa luetun pohjalta.

Munkit kускаavat tiliä uutta kirkkooan varten härkävaunuilla kaupunkiin – tai työmiehet munkkien toimeksiannosta. Tullut mieleen kuva, jossa veljen luokse saapuu toinen veli. Vetävät tiilikuormaa. Veli nousee kyytiin. On asiaa konventtiin. (*Työpäiväkirja* 18.10.2015.)

Esitöiden aikana tapahtui siis myös simulointia, vaikka vielä ei varsinaista fiktiotekstiä syntynytäkään. Mieli synnytti uutta ainesta luetun pohjalta. Tämä tarkoitti sekä uusia lauseita että uusia mielikuvia.

Kun luin viimein teosta *De finska klostrens historia* (1890) nousi mieleeni ajatus siitä, että olin onkinut likipitään kaiken tiedon, mitä Viipurin dominikaanikonventista oli kirjoitettu. En enää törmännyt uusiin tietoihin Viipurin dominikaaneista. Havahduttuani tähän, ryhdyin jäsentämään lukemaani aineistoa kirjalliseen muotoon. Päätin koota itseäni varten *Ristinveistäjän taustakirjan* (2015), eräänlaisen portfolion tai taustaselvityksen. (*Työpäiväkirja* 2015.)

Ristinveistäjän taustakirjaa teen. On tullut ideoita tarinasta sitä mukaa, kun olen koostanut kerättyä ja luettua aineistoa tekstiksi. Tuntuu hyvältä prosessoida luettua. Olen myös ottanut kopioita tärkeiksi luokitelluista kirjoista ja kohdista ja tehnyt niihin alleviivauksia ja muistiinpanoja. [-] [O]lisi hyvä käydä Tallinnan konventissa katsomassa, millainen se oikein on. Voisi myös kuvata ja kirjoittaa vaikutelmia. (*Työpäiväkirja* 28.10.2015.)

Tallinnassa en koskaan ehtinyt käydä, mutta omaa tekstiä *Ristinveistäjän taustakirjaan* syntyi 22 liuskan verran. Teksti käsitteli niin maailmaa vuonna 1481 kuin henkilöahmoja. Selvitin itselleni kirjoittamalla, millainen maailma oli tuolloin, millainen oli Viipurin kaupunki ja siellä asuvat dominikaaniveljet. Omat lukunsa saivat myös nauriiden viljely, vuohet ja aikakauden kirkollinen tilanne Suomen alueella. Tärkeintä tulevan kannalta lienee ollut kuitenkin kirjoittamani luonnehdinnat *Ristinveistäjän* kahdesta keskushahmosta Jaakko-minäkertojasta ja veli Martista. Hahmottelin henkilöahmoja selvittelemällä heidän asemiaan veljestössä, ikiään, ammattejaan, perheitään, temperamenttityylejään, heikkouksiaan ja vahvuuksiaan. (*Ristinveistäjän taustakirja* 2015.)

Henkilöhahmojen osalta kyse oli jo mentaalista simuloinnista. Tuotin uutta representaatioainesta paitsi tietoisesti myös intuitiivisesti lukemani pohjalta. Esityövaihe kesti noin kaksi kuukautta. Esityön myötä minulle syntyi eräänlainen alkuasetelma *Ristinveistäjän* kertomusta varten: käsitys tapahtuma-ajasta ja paikasta, keskeisistä henkilöhahmoista ja heidän luonteistaan. Tämän lähtökohdan varassa pystyin lähteä eteenpäin.

4 Analyysin menetelmät ja kulku

Tässä luvussa lähestytään tutkimukseni ydintä, kehittäessäni veistäjä-Jaakko-henkilöhahmon mentaalista simulointia ja tuon prosessin analyysia. Oman taiteellisen työni ääreltä kerätty materiaali on tärkein lähdeaineistoni, mikä on luontevaa, koska ensimmäinen osa-aineistoni – valikoitu otos *Miten kirjani ovat syntyneet* -sarjan esitelmistä – on kognitiivisten kysymysten näkökulmasta varsin vaitonainen. Aineistoni suomalaiset kirjailijat valottavat historiallisen fiktion kirjoittamiseen liittyviä mentaalisia tekijöitä vain vähän. Jotain kuitenkin sanotaan. Leena Lander kertoilee toisten ihmisten näkökulmien ymmärtämisen tärkeydestä, taidosta "[y]mmärtää, miksi he toimivat siten kuin toimivat" (Lander 2000, 222). Joenpelto (1969, 91), Hirvisaari (2012, 142) ja Utrio (2000, 492) puhuvat puolestaan siitä, kuinka henkilöahmot alkavat työn edetessä ikään kuin toimia itsenäisesti, kirjailijan mielestä ja tietoisuudesta irrallisina.

Henkilöni alkavat itsepäisesti elää omaa elämäänsä ja sotkevat laskelmani. Moni kirjailija on kokenut saman. Arvelen ilmiön johtuvan siitä, että olen rakentanut henkilöni niin yksityiskohtaisiksi. Lopulta he kasvavat persoonallisuuksiksi, jotka eivät voi toimia luonteensa vastaisesti. Henkilö on tietenkin oikeassa ja kirjailija väärässä. (Utrio 2000, 492.)

Vauhtiin päästyäni en osaa varmasti sanoa, hekö johdattavat minua vai minä heitä. Uskoisin, että edellinen vaihtoehto on useimmiten oikeampi. (Joenpelto 1969, 91.)

Utrio ja Joenpelto kertovat itsenäisen toimijuuden harhasta. Utrio antaa ilmiölle myös syyn, henkilöahmon mentaalisen representaation vahvuuden. Henkilöhahmoon liittyvä mentaalinen aines on niin yksityiskohtaista, että herää prosessi, jossa hahmo nähdään ikään kuin eloon heränneenä, sellaisena, joka "elää omaa elämäänsä", kuten Utrio kuvailee.

Juuri edellä avattua enempiä kirjailijoiden tiedonannot eivät kuitenkaan viittaa mentaaliseen simulointiin. Kirjailijoiden omien tiedonantojen perusteella ei siis päästä kovin tarkasti perehtymään tutkimukseni pääkysymykseen. Näin on herännyt tarve toisenlaiselle lähdeaineistolle, sellaiselle, joka vastaisi kysymykseen monisanaisesti. Olen kerännyt aineiston *Ristinveistäjän* kirjoitustyön äärestä. Tässä luvussa kerron aineistonhankinnasta. Avaan äänenajattelumenetelmäksi kutsuttua metodia, aineiston analyysin etenemisvaiheita ja alustavia havaintojani mentaalista simuloinnistani.

4.1 Ääneenajattelumenetelmä

Tutkimukseni on tehty laadullisella otteella. Aineiston olen kerännyt ääneenajattelumenetelmällä. Tarkasti ottaen käyttämäni menetelmä on yksi niin sanotun protokolla-analyysin muodoista, ja menetelmää on kehitetty muun muassa psykologisen tutkimuksen piirissä (Ericsson & Simon 1993). Menetelmä luetaan epäsuorien observointimetodien joukkoon, tutkija havainnoi menetelmän avulla tutkimukseen osallistujan käyttäytymistä (Coolican 2013, 164). Ääneenajattelumenetelmää on hyödynnetty myös kirjoittamisen tutkimuksessa. Esimerkiksi Flowerin ja Hayesin teoria kirjoittamisen kognitiivisista prosesseista perustuu ääneen ajattelun kautta saatuun aineistoon (Flower ym. 1981, 368).

Kuten sanottua, ääneenajattelumenetelmä on perusluonteeltaan aineistonkeruun metodi eli siten rinnastuu vaikkapa haastattelemiseen tai lomakekyselyyn. Ääneenajattelumenetelmässä käytetään tavallisesti eräänlaista keveähköä tehtäväasetelmaa. Perusideana on, että kohdehenkilö verbalisoi suullisesti kaikki ajatuksensa suorittaessaan tutkijan hänelle osoittamaa tehtävää (Seitamaa-Hakkarainen 1999). Ääneen ajattelun avulla tuotettu kielellinen aines tallennetaan esimerkiksi ääninauhurin tai videokameran avulla ja puretaan sen jälkeen tallennelaitteelta huolellisesti kirjalliseen muotoon (Ericsson ym. 1993, 1). Kirjoittamisen tutkimuksen kontekstissa tutkija voi antaa tutkimukseen osallistujalle tehtäväksi esimerkiksi kirjoitusharjoituksia ja -tehtäviä. Näitä tehdään sitten ääneen ajatellen.

Menetelmän tausta-ajatuksena on, että tutkimukseen osallistujan muodostamat verbaliset raportit vastaavat hänen työmuistissaan juuri tuolla hetkellä olevaa mielen sisältöä, toisin sanoen kielellistetyt ajatukset perustuvat muistin informaatiolle ja heijastavat sitä. Näin kielellisiä raportteja analysoimalla päästään käsiksi kognitiivisiin prosesseihin melko suoraan, varsinkin, kun kielellinen aines on tuotettu samanaikaisesti suoritettavan tehtävän kanssa. Ääneen ajattelun oletetaan siis heijastavan suoraan henkilön kognitiivisia eli mentaaliseen tiedonkäsittelyyn liittyviä prosesseja. (Ericsson ym. 1993, 12, 16, 231.)

Ericssonin ja Simonin mukaan ääneen ajattelun kautta syntyy kolmentasoista kielellistämistä. Ensimmäinen sellaista, jossa informaatio sanallistetaan sellaisenaan. Tätä tutkijat kutsuvat ensimmäisen tason kiellistämiseksi. Toisen ja kolmannen tason kielellistäminen poikkeaa ensimmäisestä, sillä niissä suora verbalisaatio on mahdottomuus joko informaation

kompleksisuuden tai laadun vuoksi. Informaatio täytyy muuntaa toiseen ajattelumuotoon, esimerkiksi aistimusmielikuvasta käsitteelliseksi, tai sitten sitä täytyy työstää esimerkiksi päättelöllä tai hakemalla lisätietoa syvemältä muistista. Toisen tason kielellistämässä informaatio siis muunnetaan verbaaliseen muotoon, koska mentaalinen representaatio, mielen sisäinen tietomuodostuma, kuten vaikkapa tuoksuaistimus, ei ole alun perin propositionaalinen. Tällaisessa kielellistämässä informaatio kokee metamorfoosin sanalliseksi ainekseksi. Kolmas kielellistämisen taso on mutkikkain. Kolmannen tason toiminnassa kohdehenkilö joutuu selittämään ajatteluaan ja ajatuksiaan seikkaperäisemmin kuin edellisillä tasoilla. Tämän tasoiselle ajattelulle on ominaista, että informaatio ei ole suoraan läsnä kohdehenkilön työmuistissa, vaan sitä joudutaan hakemaan säilömuistista, esimerkiksi aiemmista ajatuksista tai muistoista. (Ericsson ym. 1993, 16, 79.)

Flowerin ja Hayesin mukaan paras tapa saada tietoa siitä, mitä kirjoittamisprosessissa tapahtuu, on tutkia aktuaalisia kirjoittamistapahtumia suoraan (Flower & Hayes 1981, 368).

Obviously, the best way to model the writing process is to study a writer in action, and there are many ways to do this. However, people's after-the-fact, introspective analysis of what they did while writing is notoriously inaccurate and likely to be influenced by their notions of what they should have done. (Flower ym. 1981, 368.)

Metodologisesta näkökulmasta on siis tärkeää, ettei tutkimukseen osallistuja tee kirjoittaessaan itseanalyysia tai reflektoi omaa toimintaansa, vaan yksinkertaisesti vain tekee tutkijan antamaa tehtävää ja kertoilee työnsä ääressä niitä ajatuksiaan, joita hänellä muutoinkin mielessään pyörisi. (Flower ym. 1981, 368.)

Ääneenajattelumenetelmän kautta syntyy runsaasti dataa. Flowerin ja Hayesin mukaan data on sisällöltään rikasta ja kertoo paljon kirjoittamisen prosessista. Ääneen ajattelua voidaan analysoida yhdessä syntyneiden kirjallisten tuotosten kanssa. Myös osallistujan muuta toimintaa voidaan analysoida. Näin ääneen ajattelun, kirjoittajan muun toiminnan ja tuotetun kirjallisen tekstin avulla päästään tarkasti käsiksi kirjoittamisen prosessiin. (Flower ym. 1981, 368.)

Seitamaa-Hakkaraisen mukaan ääneen ajattelun menetelmää käytetään etenkin asiantuntijuuteen suuntautuneissa tutkimuksissa, mutta koska metodi vaatii paljon työtä, informanttien eli osallistujien määrä pidetään pienenä (Seitamaa-Hakkarainen 1999). Suomessa

ääneenajattelumenetelmää ei ole käytetty kirjoittamisen tutkimuksessa aiemmin. Tämän tutkimuksen yksi metodiin liittyvä tavoite onkin kokeilla menetelmää luovan kirjoittamisen viitekehyydessä. Voisiko menetelmää soveltaa laajemminkin fiktion kirjoittamisen tutkimuksen kysymyksiä käsiteltäessä?

Lähtökohdiltaan ääneen ajattelun menetelmä on osallistujalle suoritettu prosessi (ks. esim. Ericsson ym. 1993; Flower ym. 1981). Koska tutkin kuitenkin omaa taiteellista työskentelyäni ja siihen liittyviä intellektuaalisia kytkentöjä, olen soveltanut ääneenajattelumenetelmää siten, että olen itse sekä tutkimuksen tekijä että osallistuja. Tällaisen tutkimusasetelman käyttö on mielestäni perusteltua. Suomessa taiteellisella tutkimuksellakin on jo yli kahdenkymmenen vuoden perinteet, ja usein on niin, että taiteentekijä ja tutkija ovat sama henkilö eli tutkija (ks. Hannula, Suoranta & Vadén 2003, 1, 85). Tutkimusote, jossa tutkija taiteentekijä ovat sama henkilö, tuo tieteelliseen työskentelyyn ominaislaatuisuutensa ja poikkeavuutensa. Tämä ei kuitenkaan vähennä tutkimuksen luotettavuutta. Sisäinen näkökulma tuo erityislaatua kirjoittamisen ilmiön ymmärtämiseen ja tulkintaan. Koska tutkimuksen informanttina on vain yksi henkilö, joka olen vieläpä minä eli tutkija itse, ei tutkimuksen tuloksia voi tietenkään yleistää populaation, kaikkien historiallisen proosan kirjoittajien, tasolla, mutta ilmiön ymmärtämisen tasolla voi. Yhdenkin informantin kautta saatu tieto voi kertoa jotain olennaista ilmiöstä yleisellä tasolla.

4.2 Analyysin kulku lyhyesti

Keräsin tutkimusaineistoni talven 2015–2016 aikana pitämällä itselleni viisi noin tunnin mittaista kirjoitusrupeamaa, joiden aikana tein *Ristinveistäjän* Jaakkoon liittyviä kirjoitusharjoituksia (ks. liite), joiden sisällön olin suunnitellut tutustuttuani tutkimusmenetelmään. Ensimmäisessä kirjoitusharjoituksessa kirjoitin Jaakosta *Ristinveistäjän taustakirjan* pohjalta, toisessa tein käsikirjoituksen ensimmäisiä lukuja Jaakon hahmokuvausten pohjalta. Kolmannella kerralla kirjoitin kuvauksen Jaakon ja Martin ensimmäisestä kohtaamisesta. Tämä oli luonteeltaan uudelleenkirjoittamista, sillä olin jo aikaisemmin kirjoittanut yhden version ystäväysten aamuhetkestä. Neljännellä kirjoituskerralla kirjoitin kohtaamisen siitä, kuinka luostariin matkalla olevat Jaakko ja Martti kohtaavat kaksi pyhiinvaeltajaa ladossa. Viidennellä kerralla kirjoitin takauman Jaakon elämästä.

Pidin kirjoitusrupeamat kodissani. Tilassa ei ollut muita läsnäolijoita tehdessäni kirjoitusharjoituksia ja ajatellessani ääneen. Videoin toimintani digikameralla keskittyen puheen tallentamiseen ja näyttöruudulla tapahtuvaan toimintaan. Ensimmäisen kirjoitusrupeaman pidin käsikirjoituksen esityön ollessa loppuillaan alkutalvella 2015 ja loput siirryttyäni kirjoittamaan käsikirjoituksen ensimmäistä versiota.

Seitamaa-Hakkaraisen (1999) mukaan ääneen ajattelun tulee jatkua lähes taukoamatta koko ajan tehtävän ajan. Jos tulee taukoja, tutkija kehottaa koehenkilöä jatkamaan. Tämä tuotti itselle ajoittain hankaluuksia, mutta sujui lopulta, kun oikein orientoiduin tehtävään. Kirjoituskertojen myötä minulla oli viisi noin tunnin mittaista videota omasta kaunokirjallisesta työskentelystäni.

Kun ääneenajatteluaineisto on kerätty, alkaa jatkokäsittelyvaihe: nauhoja kuunnellaan, minkä jälkeen ne litteroidaan joko kokonaan tai katkelmallisesti (Seitamaa-Hakkarainen 1999). Litteroin jokaisen ääneenajattelurupeaman kokonaisuudessaan suhteellisen tarkasti ja tallensin litteraatioiden ohien myös kirjoittamiani tekstejä sekä huomioitani tekstintuotosta, poistoista, muokkauksista, aiemmin kirjoitetun tekstin lukemisesta ja tukeutumisesta aiemmin kirjoitettuun luonnokseen. Litteroinnin aikana minulle syntyi alustava kuva aineistosta. Tein litteroinnin aikana muistiinpanoja ajattelussani ja tekstintuotossani toistuvista piirteistä. Litteroinnin tuloksena minulla oli käsissäni viisi kirjalliseen muotoon saatettua ajattelusessiota reunamerkintöineen. Kutsun jatkossa ajatteluni litteraatioita ajatusteksteiksi ja käytän niistä nimityksiä A01, A02, A03, A04 ja A05.

Ericssonin ja Simonin mukaan analyysivaiheessa ääneen ajattelu ositetaan eli segmentoidaan. Käytännössä tämä tarkoittaa litteraation pilkkomista pieniin analyysiyksiköihin. Jokainen segmentti vastaa yhtä lausumaa. Lausuma voi olla kokonainen lause, ilmaisu tai jopa yksittäinen sana. (Ericsson ym. 1993, 266.)

Litteroinnin jälkeen siirryin segmentoimaan ajatustekstejäni. Segmentointi osoittautui työlääksi työvaiheeksi, sillä esimerkiksi A1 käsittää kolmatta sataa segmenttiä. Numeroin jokaisen segmentin juoksevilla numeroilla, niin että ensimmäisen kirjoituskertani ensimmäinen segmentti sai luokittelun A1/001. Numeroin tällä järjestelmällä jokaisen ajatustekstin jokaisen segmentin. Tämän työn ohessa tein havaintoja aineistosta ja kiinnitin edelleen huomiota toistuviin piirteisiin.

Kun viisi ajatustekstiäni oli pilkottu analyysiyksiköihin, lähdin koodaamaan eli luokittelemaan aineistoa. Ericsson ja Simon ohjeistavat koodaamaan jokaisen segmentin (Ericsson ym. 1993, 266).

En nähnyt kuitenkaan tarpeelliseksi koodata aivan kaikkea, sillä joukossa oli myös irrelevanttia ainesta. Pääsääntöisesti tutkimus kuitenkin perustuu ajatustekstieni kaikkiin segmentteihin.

Minua kiinnosti yhtäältä se, mitä minä simuloin mentaalisesti minäkertojassa kirjoittaessani hänestä. Tämä ei ollut kuitenkaan varsinainen päähuomionkohteeni, sillä jo itselleni antamani kirjoitusharjoitukset määräsivät mentaalisen simulaation suuntaa. Halusin kuitenkin saada itseymmärrystä, millaisen aineksen mentaalinen simulointi on itselleni ominaista. Pääasiallinen kiinnostuksen kohteeni oli, millä tavoin minä simuloin veistäjä-Jaakkoa. Miten kirjoittamisen kognitiiviset prosessit, suunnittelu, kääntäminen, monitorointi ja arviointi ovat läsnä kirjoittamisessani? Millaisia merkkejä ajattelussani näkyy esimerkiksi toisen asemaan asettumisesta, mallintamisesta ja itsenäisen toimijuuden harhasta?

Olin aluksi kiinnostunut myös kognitiivisten prosessien esiintymisjärjestyksestä, eräänlaisista kirjallisen simuloinnin toistuvista kuvioista, mutta luovuin siitä, koska kuvioiden analysointi olisi ollut todella työläs toteuttaa. Päädyin siis luokittelemaan erilaisia tiedonkäsittelyprosesseja.

4.3 Henkilöt, toimintakulut ja objektit

Ennen kuin siirryn tarkastelemaan mentaalisen simuloinnin kognitiivisia prosesseja, erittelen hieman mentaalista simulaatiotani. Etsin siis vastauksia kysymykseen, mitä olen simuloinut tehdessäni *Ristinveistäjään* liittyviä kirjoitusharjoituksia. Mentaalisen simuloinnin keskeiset aiheethan ovat henkilöt, toiminnan kulut ja objektit (Hogan 2013, 13). Nämä kaikki aiheet esiintyvät myös omassa ajattelussani (A01; A02; A03; A04; A05).

Koska *Ristinveistäjässä* on minäkertoja, voi tekstin nähdä kokonaisuudessaan minun mentaalisenä simulaationani minäkertojasta. Olen pyrkinyt siihen, että simulaatio ei olisi kuitenkaan minun näkemykseni Jaakon sielunmaisemasta ja käyttäytymisestä, vaan tavoitteenani on ollut tietoisesti pyrkiä kohti tilaa, jossa voisin nähdä Jaakon kirjallisenä, mutta autonomisena persoonana, minusta, kirjoittajasta irrallisena. Hetkittäin tämä on toteutunutkin, vaikkakaan ei kovin vahvasti (*Työpäiväkirja* 2015). Kun nyt jälkeinpäin tarkastelen *Ristinveistäjää* ja Jaakon henkilöahmoa kokonaisuudessaan, ajattelen häntä *alter egonani*.

Henkilön mentaalinen simulointi siis korostuu ajattelussani. Olen muodostanut mielessäni yhtäältä Jaakon aistielämyksiä, ajattelua, kuten sisäistä puhetta ja sisäisiä kuvia, varsinaista puhetta, toimintaa, kinesteettisiä elämyksiä ja tunteita. Jaakon lisäksi olen pyrkinyt hahmottamaan myös muita henkilöahmoja. Tällaiset ajatukset ovat pohjimmiltaan minun simuloimiani Jaakon mentaalisia representaatioita toisista henkilöahmoista. Aineiston perusteella minulle näyttää olevan tyypillistä ajatella henkilöiden aistielämyksiä, ajattelua sekä toimintaa. Sen sijaan tunteiden osuus jää vähäiseksi. (A01; A02; A03; A04; A05.)

Ajattelussani on moniaistisia piirteitä, ja se sisältää sekä näkö-, kuulo-, tunto-, lämpö- että hajuaistimusten simulointia. Näköaistin osuus on ajattelussani korostunut. Näköaistimukset voivat koskea esimerkiksi ympäristöä, toimintaa tai jotain pieniä detalleja. (A01; A02; A03; A04; A05.)

Näköaistimusten simulointia leimaa piirteenä elokuvallisuus:

A03/11: Ja nyt mulla nousee mieleen kuva Martista pellon laidassa ryhmysauva kädessä.

A03/12: ”Ja niin pellonlaitaan, puron tuolle puolen ilmaantui tuttu tumma hahmo, veli Martti, mustassa kaavussaan ja jämerässä olemuksessaan.”¹

Aistielämykset eivät ole paljaita, vaan sisältävät monesti Jaakon tulkintaa, kuten edellä. Tässä liityn ajatukseen, ettei ole olemassa objektiivista todellisuutta, vaan havaintomme, aistimuksemme ovat valikoituja ja omien tulkintojemme värittämiä.

Minut yllätti havainto, että ajatteluni sisältää runsaasti Jaakon sisäisen puheen simulointia. Olen simuloinut sekä Jaakon propositionaalista että kuvallista ajattelua (A1; A2; A3; A4; A5).

A01/73: Jaakkoa mietityttää, miten se naurisaa voi.

A01/74: ”Sunnuntai on helteinen päivä. Jaakkoa arveluttaa, kuinka hänen nauriinsa pärjäävät.”

A01/75: Siis vain ajoittaisesti. Hän on kuitenkin luottavainen.

A01/76: ”Luottavaisena miehenä hän kuitenkin uskoo, että naurispelto voi hyvin. Nauriit ovat juuri samana aamuna itäneet.”

¹ Ajatusteksteissäni käytän lainausmerkkejä siten, että lainausmerkkien sisällä oleva tekstimassa tarkoittaa näppäimillä ruudulle muotoilemaani tekstiä. Ajatusteksteissä ilman lainausmerkkejä esiintyvä teksti on taas minun ääneen ajatteluani.

Ajatukset voivat ilmaista tietoja, toteamuksia, tulkintoja, arvioita, asenteita, päätelmiä ja niin edelleen. Sisäiset mielikuvat, Jaakon kuvitelmat rinnastuvat tekstin tasolla hänen aistielämyksiinsä.

A02/25: Ja sitten tuli mielikuva, mitä he tekevät: istuvat pihalla. Tai sitten siinä on koivu, ei kun kuusi.

A02/26: ”Martti oli nojaillut kuusiin. Minä istunut paksuilla juurilla taukoa pitämässä, sillä oli ollut lämmin päivä, suorastaan helteinen. Puro solisi vieressä, puron solina. Martti roikotti kätään vedessä, viilensi sen, ammensi, viilensi itseään, pärskytti vettä.”

Simuloin etenkin Jaakon toimintaa (A1; A2; A3; A4; A5). Toiminnan kuvauksessa esitetään joku tekemässä jotain. Tällainen on esimerkiksi lause ”Pujotin Valkon kaulaan liekanarun ja kietaisin sen harmaantuneeseen parruun” (A02/42). Omaksi yllätyksekseni toiminnan simulointi ei ole kirjoittamisessani kuitenkaan niin runsasta kuin olin odottanut, vaikka varsinkin käsikirjoituksen loppupuolella toiminnan osuus kerronnassa kasvaa (*Ristinveistäjä* 2016, 73–83).

Paikoin kerronta sisältää tiheää simulaatiota, jossa on samanaikaisesti läsnä esimerkiksi toiminnan, aistimusten, ajatusten ja tunteiden simulointia:

A02/45: ”Käytyäni vielä vilkaisemassa, että pirttini tulisijan puut olivat täysin sammuneet ja kekäleet kauniisti paikoillaan ja kaikki muukin talossa niin kuin pitikin, suljin ulko-oven ja laitoin luudan ovea vasten nojaamaan. Silmät siinä kostuivat. Kodin jättämisen oli omalla tavallaan kova pala, vaikka en vielä varmaksi tiennyt, jättäisinkö pellot lopullisesti.”

Henkilöiden lisäksi olen simuloinut erilaisia toimintakulkuja, kuten haavoittuneen henkilön kohtaamista ja käsityön tekemistä (A02/56; A04/06–22). Simuloitavia objekteja ovat olleet muun muassa eläimet, korppi ja vuohi, jotka tosin voidaan luokitella myös henkilöiksi (A01/23; A03/02). Keskiäikää ja keskiajan ihmistä pyrin kuvaamaan muun muassa liittämällä kerrontaa luontokokemuksiin ja toisaalta uskonnolliseen uskomusmaailmaan, kieleen ja käyttäytymiseen.

5 Mentaalinen simulointi ja suunnittelu

Suunnittelu on kirjoittamisen prosessi, jossa muodostetaan uusia mentaalisia representaatioita, ja se edeltää uuden tekstiaineksen kirjoittumista. (Flower ym. 1981, 370). Tässä luvussa erittelen *Ristinveistäjän* kirjoitustyön aikana tapahtunutta suunnittelua mentaalisen simuloinnin näkökulmasta. Olen analysoinut tekstistä neljä tiedonkäsittelyn ilmiötä, jotka ovat keskeisiä historiallista fiktiota luotaessa. Kolmeen näistä – toisen perspektiivin ottoon, mallintamiseen ja mielikuvitteluun – olen tutustunut jo tutkimukseni teoriaa kirjoittaessani ja niiden osuus fiktion luomiseen liittyvässä ajattelemisessa onkin ilmeinen. Aineistosta nousi myös tiedonkäsittelyilmiö, johon en ollut teoriaa kirjoittaessani tutustunut, vapaa assosiointi. Olen tässä luvussa halunnut kirjoittaa myös assosioinnin kognitiivisesta prosessista, sillä sen rooli on proosan luomisessa ajattelutekstieni perusteella keskeinen (ks. myös Jalonen 2006).

Olen jakanut Flowerin ja Hayesin (1981) hahmottelemat kirjoittamisen prosessit epäsymmetrisesti kahtia: suunnittelu kaappaa kokonaisen pääluvun, mutta kielellistäminen, monitorointi ja arviointi on puristettu yhteen lukuun. Tällainen jakamisen tapa on noussut aineistostani. Suunnittelulla on ajatustyössäni korostunut rooli. Minä olen verbalisoinut suunnitteluun liittyvää ajattelua, valintoja, toimintaa, päätöksiä, muistista palauttamista ja mieleen juolahduksia kaikista eniten. Tämä osoittaa paitsi suunnitteluprosessin tärkeyteen omassa kirjoittajan työssäni, kertoo yleisemminkin historiallisen proosan luomisesta: historiallisen fiktion kirjoittamisessa suunnittelun osuus korostuu. Suunnittelu kuuluu sekä käsikirjoituksen kirjoittamista edeltävään esityöhön että tekstintuottoon.

Siirryn nyt tarkastelemaan kirjoittamiseen liittyvän suunnitteluajattelun eri puolia. Käsittelen ensimmäiseksi toista perspektiiviä, jota voidaan kutsua myös toisen asemaan asettumiseksi. Toiseksi erittelen mielikuvitteluani, kolmanneksi mallintamista ja etenkin muistin osuutta siinä. Viimeiseksi otan tarkasteluuni vapaan assosiaation.

5.1 Toisen perspektiivin huomioiminen

Olen aiemmin todennut, että simuloin kirjoittaessani enemmän Jaakon ajatuksia kuin tunteita. Keskeinen kognitiivinen prosessi tunteiden ja ajatusten simuloinnissa on toisen näkökulman huomioon ottaminen kahtena varianttinaan (ks. Batson 2009, 277). Toisen näkökulman

huomioimista tapahtuu etenkin suunnittelun prosessin yhteydessä, toisen näkökulman huomioon ottamista voidaankin pitää eräänlaisena suunnittelun spesifinä muotona tai kognitiivisena strategiana. Historiallisen fiktion sisältöjä synnytetään asettumalla toisen sijaan tai hahmottamalla, kuinka hän jossakin määrättyssä tilanteessa ajattelisi tai tuntisi. Keskityn analyysissäni erityisesti Jaakon ajatuksiin ja tunteisiin eläytymiseen liittyvään ajatteluuni.

Jaakon ajatuksiin eläytyminen käy ilmi esimerkiksi seuraavista ajatussegmenteistä:

A01/29: Vuohi on kuitenkin todella tärkeä Jaakolle.

A01/42: Jaakko ei välitä siitä, että vuohesta kaikki eivät tykkää.

A01/63: Nyt tulee mieleen, että mikä olisi se Jaakon ydinkamppailu.

A01/64: Tuossa iässä etsitään seksuaalisuutta. Toisaalta... Se on aika luonteva asia.

A01/104: Onko silleen, että veli Jaakko on astumassa munkkiuden tielle, kenties novisiaattiin. Se on ollut maallikko, mutta siitä kaavaillaan nyt pappia.

A01/118: No sitten voisi laittaa, mitä Jaakko ajattelee veljestöstä ja Kristuksesta. Millainen on kristittyinä?

A02/06: Siinä tilanteessa. Kertoo enemmän omista ajatuksistaan eikä Martista, katsoo sisään-päin, kertoo ikään kuin ystävälle tilanteestaan.

A02/14: Siihen voisi laittaa puusta jotain. Puu on hänestä, hänen näkemystään asioista.

A02/23: Puuteema on hyvä olla mukana, ja oikeastaan siinä voisi miettiä sitä, miten se Martti...

A02/35: "Minun piti vain tehdä nyt päätökseni" tässä taas tulee tämä puuteema "ja minä kun olisin vain ollut heikko valitsemaan kahden puun" puuhomma tulee tähän "ollut hidas valitsemiaan." Se koski myös volemista. "niin kuin volemisessa."

A04/30: No sitten toi salamointi ja muu vois olla. Mitä se herättää ajatuksia Jaakossa?

A04/49: [---] Sen voisi miettiä myös sitä päätöstä ja miten auttaa.

Jaakon mielensisältöihin eläytyvässä ajattelussani on paljon kolmannen tason kielellistämistä. Tukeudun säilömuistissa olevaan ainekseen muodostaessani uusia mentaalisia representaatioita Jaakon mielensisällöistä. Taustalla vaikuttaa monia prototyyppisiä ja skriptejä. Havaitsin nuoren miehen prototyyppin (A01/64). Havaitsin ammattilaisen prototyyppin (A02/14; A02/23; A02/35). Ja havaitsin hartaan kristityn prototyyppin (A01/104; A01/118). Nämä ovat säilömuistin ainesta, samoin kuin kutsumuksen pohdintaan liittyvä skripti, jonka mukaan hengellisen kutsumuksen miettiminen on vaikeaa ja mutkikasta (A01/104; A01/105). Skripti pohjautuu toisaalta yleiseen tietoon asiasta ja toisaalta omiin elämäkokemuksiini, episodisiin muistoihini.

Jaakon ajatuksiin eläytymisessä esiintyy molempia toisen näkökulman huomioon ottamisen muotoja: simuloin sekä itseni että Jaakko-representaation pohjalta. Aineistosta käy ilmi, että ajattelen Jaakkoa itsestäni erillisenä entiteettinä. En myöskään kerro mitään itsestäni, mistä voi päätellä, etteivät itseeni liittyvät mielensisällöt ole aktiivisia. Toisaalta Jaakko lähentyy itseäni, sillä olemme samassa elämäntilanteessa, astumassa uuteen elämänvaiheeseen.

Seuraavaksi kerron Jaakon tunteisiin eläytymisestä. Jaakon tunne-elämän huomioon ottaminen käy ilmi esimerkiksi seuraavista ajatussegmenteistä:

A01/22: Hän on todennäköisesti aika yksinäinen siellä. Tuli ajatus siitä yksinäisyydestä ja [--] vuohesta.

A01/29: Vuohi on kuitenkin todella tärkeä Jaakolle.

A01/42: Jaakko ei välitä siitä, että vuohesta kaikki eivät tykkää.

A01/45: ja tämän taustan kun on tässä sanonut, samalla herää ajatusta, että Jaakko tuntee kiitollisuutta.

A01/61: Se suhtautuu kunnialla ja kiitoksella mukana olemiseen. Sekin ajatus nousee mieleen.

A02/02: Kärsimättömyys ja sisäänpäin katsominen voisi olla yksi, joka tulee siinä kysymykseen. Toisaalta se on aika ulospäinsuuntautunut henkilö.

A02/58: ”mutta ei se siitä muuksi muuttunut, Kristus ei puhunut minulle, siltä minusta tuntui.”

A02/59: Eli kokee sen hiljaisena, eikä siinä tapahdu mitään ajattelunvaihtoa.

A04/01: Elikkä ekana tulee mieleen, että kun Jaakko on kuitenkin hengenmies, niin hänessä herää sääli [--] miestä kohtaan.

Tunnemaailmaan liittyvät katkelmat eivät ole suoraa kielellistämistä, vaan joudun tekemään päätelmiä (A01/22). Haen tietoa säilömuistista, kuten Jaakon temperamenttiin liittyvistä yksityiskohdista sekä hengenmieheen liittyvästä prototyypistä (A02/02; A04/01). En kerro mitään itsestäni, joten Jaakon tunteiden hahmottaminen kulkee etupäässä hänestä muodostamani mentaalisen representaation, ei itseni kautta. Tämä havaintoni vahvistaa käsitystä, jonka mukaan toisen näkökulman huomioon ottaminen on mahdollista ilman väliin tulevaan itsestä käsin ajattelemisen vaihetta (ks. Batson 2009, 277). Ajatusteksteissä ajattelen Jaakkoa itsenäisenä entiteettinä (A01–A05). Kirjoitusharjoitusten ulkopuolella olen kuitenkin ollut taipuvainen ajattelemaan Jaakkoa itseni kautta. Kertoessani veistäjä-Jaakosta taidan viime kädessä kuitenkin kertoa itsestäni. Toisaalta minussa ja hänessä on myös huomattavia eroavaisuuksia.

5.2 Mielikuvittelu on moniaistista

Ennen tämän tutkimuksen tekemistä minulla oli ennakkokäsitys, että mielikuvien osuus olisi hyvin keskeistä fiktiokirjoittamisessa. Se toki onkin, jos verrataan fiktiotekstin kirjoittamista vaikkapa journalistiseen kirjoittamiseen, jossa teksti on yleensä mielikuvista ja metaforista riisuttua. Fiktion kirjoittamisen aikana taas mielikuvittelu toistuu, mieleen nousee hajuja, makuja, tuntoaistimuksia ja näköhavaintoja. Henkilöhahmon aistimaailmaan eläytyminen on pohjimmiltaan toisen näkökulman huomioimista. Koska mielikuvittelu on kognitiivisena prosessina omanlaisensa, käsittelen sitä erikseen. Olennaista mielikuvittelussa on, että kognitioaines on ei-kielellistä. Tekstintuoton aikana nämä mentaaliset sisällöt käännetään verbaaliseen muotoon. Syntyy tekstiä.

Havaitsin, että mielikuvitteluni on katkelmallista. Osa kuvista on pysäytettyjä, osa liikkeellisiä. Sisäiset mielikuvat eivät muodosta yhtenäistä mielen sisäistä kuvanauhaa, vaan katkelmia. Tämä johtuu muun muassa siitä, että mielikuvittelun prosessi keskeytyy aika ajoin tekstintuoton vuoksi, kun huomio kiinnittyy vaikkapa mielikuvan verbalisointiin.

Tekstintuotto voi siis vaikeuttaa mielikuvien syntymistä ja soljumista. Toisaalta yhteys ei ole niin yksinkertainen. Havaitsin nimittäin aineistostani, että mielikuvittelun prosessi on kehämäinen suhteessa tekstiin. Teksti synnyttää mielikuvia ja mielikuvat tekstiä. Tämä ilmiö on toistuva ja kuvaa aika osuvasti omaa kirjoittamisen prosessiani.

A02/20: "Kutsumukseni kontemplointi, ikuisen neitsyen, Kristuksen ja Pyhän hengen avuksi huutaminen yörukouksissani, että hän osoittaisi minulle oikean tien, jolla palvella Kristusta, oli varissut"

A02/21: Tulee mielikuva puusta, josta lehdet varisevat

A02/22: "oli varissut... (tauko) tyhjyyteen kuin pihlajan syksyn punaamat lehdet... (korjaan) syksyis... syksyisten pakkasaamujen punaamat lehdet itätuulella."

Merkitys häviämisestä ja tyhjiin katoamisesta aktivoi säilömuistissa skriptin, joka liittyy lakastuviin puihin. Kirjoitettu teksti puista taas aktivoi mielikuvan syksystä, pakkasaamusta ja tuulesta. Näin tekstintuotto ja mielikuvittelu muodostavat reaktioketjun, joissa erilaiset kognitiiviset prosessit ruokkivat toisiaan.

Heränneet mielikuvat myös muuttuvat, esimerkiksi vaihtuvat ja tarkentuvat, tekstintuoton aikana (A02/25 – A02/26).

Havaitsin, että kognitiivisena prosessina mielikuvittelu on pikemminkin löytämistä kuin keksimistä. Minä en hae mielestäni mielikuvia, etsi niitä tietoisesti. Mielikuvat ikään kuin annetaan. Ne vain tulevat. Tästä näkökulmasta en historiallisen fiktion kirjoittajana ole niinkään Jaakon aistimusmaailman suunnittelija vaan kirjaaja. Toistuvasti aineistossa käy ilmi tämä piirre, että kerron vain mieleeni nousevasta havainnosta ja kirjaan sen (ks. esim. A05/37–42). Tässä kirjoittajana lähennyn itsenäisen toimijuuden harhan kokemista. Jaakko on minussa ja minä pääsen näkemään maailman hänen kauttaan. En keksi. Löydän. Näen.

Mielikuvat ammennetaan aina kirjoittajan säilömuistista. Omassa kirjoittamisessani näyttävät nousevan keskeisiksi lähteiksi omat lapsuusmuistoni ja esityön aikana omaksumani, historiaan liittyvä tietoaimes. Nämä molemmat liittyvät episodiseen muistiini. Kirjoittaessani Jaakon veistopuukosta mieleeni on noussut muistoja lapsuuden kesistä Kainuussa (A05/23). Myös aiemmissa käsikirjoituksissani olen havainnut tukeutuvani usein kouluaikoja edeltäneisiin varhaislapsuuden muistoihin. Vielä selvempi mielikuvien ammennuskaivo muodostuu kuitenkin esitöiden aikana opitusta tietoaimeksesta (ks. esim. A01/78).

Ajatustekstieni perusteella mielikuvittelu on osa suunnittelun kirjoittamisprosessia. Yleisin tilanne on sellainen, että mielessä muodostuu aistimus, joka sitten käännetään verbaaliseen muotoon. Mielikuvat ovat katkelmallisia, spontaanisti syntyneitä ja muodostavat kehämäisen suhteen kirjoitetun tekstin kanssa, jolloin teksti synnyttää uusia mielikuvia ja uudet mielikuvat tekstiä. Mielikuvittelussani ammennan episodisista lapsuusmuistoistani ja lukemastani historiatiedosta. Mielikuvien osalta voin sanoa kokeneeni itsenäisen toimijuuden harhan, mutta kuitenkin niin, että olen säilyttänyt otteeni henkilöhaamoon. Veistäjä-Jaakko ei päätä kirjoittamisestani. Kirjoittajana hallitsen tekstini maailmaa.

5.3 Mallintava ajattelu ammentaa muistista

Mallintaminen on mentaalisen simulointiin kytkeytyvä ajattelutapa, jossa esimerkiksi jonkin henkilön toiminta hahmotetaan tiedossa olevien, samankaltaisten henkilöiden toiminnan kautta (Hogan 2013, 13–14). Skripti voi olla peräisin myös aiemmasta tarinaperinteestä. Mallintaminen kytkeytyy sekä prototyyppeihin että skripteihin, mutta tutkimusekonomisista seikoista johtuen keskityn tässä ainoastaan skripteistä nousevan mallintamisen erittelyyn.

Kirjoittaessani *Ristinveistäjään* liittyviä kirjoitusharjoituksia simuloin Jaakon käyttäytymistä monien skriptien pohjalta. Koska niiden kaikkien hahmottaminen olisi todella työlästä, keskityn tässä, sellaisiin skripteihin, jotka hahmotin itse lähes heti kirjoittaessani niiden pohjalta. Skripteissä on yhteisiä piirteitä, kuten esimerkiksi auttaminen (A04/33–34; A05/110).

Matkallaan Viipuriin veli Martti ja Jaakko joutuvat rajuilman kouriin ja joutuvat pakenemaan latoon (*Ristinveistäjä* 2016, 22–32). Nuori mies, sääntökuntaelämä ja ukkosmyrsky ammentavat kirkkohistoriasta lukemastani skriptistä: Martti Luther lupasi ryhtyä munkiksi jouduttuaan rajuilman yllättämäksi. Lutherissa ukkonen herätti kuolemanpelon, joka sysäsi hänet muuttamaan radikaalisti elämänsä suuntaa.

Olen tietoinen kirjoittamani juonenkäänteen yhteydestä Lutherin elämäntarinaa:

A04/29: ”Selvitin suunnitelmamme ja kerroin vuohesta, joka rouskutti vieressä kuivaa heinää sateen ropistessa pärekattoon.”

A04/30: No sitten toi salamointi ja muu vois olla, mitä se herättää ajatuksia Jaakossa.

A04/31: Tietysti se on varmaan aika vahva signaali. Tuollaiset ovat vahvoja signaaleja tuon ajan ihmisille,

A04/32: jos vaikka miettii, miten Martti Luther, miten se reagoi aikanaan siihen rajuilmaan, joka yllätti sen siinä...

Mentaalinen simulaationi Jaakon käyttäytymisestä ei tule suoraan taustalla olevasta skriptistä: siinä missä Luther oli peloissaan, Jaakko on mieleltään tyyni ja auttaa latoon paennutta, sairasta pyhiinvaeltajavanhusta. Tässä taustalla on toinen skripti, evankeliumin kertomus laupiaasta samarialaisesta (Luuk. 10:25–37). Tästäkin olen tietoinen kirjoittaessani (A04/35). Laupiaan samarialaisen tavoin Jaakko tarjoutuu auttamaan hätään joutuneita, mikä on taustalla olevan skriptin mukaista. Mallinnan Jaakon käyttäytymisen melko suoraan laupiaan samarialaisen kertomuksesta. Voisi sanoa, että käyttäytyminen on prototyypistä. Näissä tapauksissa skripti pohjaa siis lukemaani tarinaperinteeseen.

Kirjoitusharjoituksistani viides liittyi Jaakon menneisyyteen. Tuolloin mieleeni nousi lapsuusmuistoja Kainuussa vietetyistä kesistä. Kirjoitin takauman, kuinka Jaakko sai veistopuukkonsa ukiltaan.

A05/01: No ensimmäisenä tulee mieleen se, että hän on saanut sen puukon ukilta.

A05/02: Mulla tulee myös mieleen oma lapsuus ja oma ensimmäinen puukko, jonka olen saanut ukilta.

A05/03: Isovanhempien mökki

A05/04: ja ukki, joka on kätevä käsistään,

A05/80: Ja sit tulee mieleen se tapaus, kun ukki oli laskenut Jormasella verkot rantaan ja sitten Pekan kanssa sanonut, että laitetaan tuohon, tuossa käy pinnassa ja heitetään sitten pikkukiviä, että muikut ui verkkoon.

A05/81: Kun olivat sitten menneet kokemaan verkkoja, olivat ne täynnä pikkuaahvenia ja -särkiä.

Taustalta löytyy episodisia muistoja ukin kanssa järvellä vietetystä ajasta, siian verkkokalastuksesta, kalojen puhdistuksesta, ukin veistoharrastuksesta ja hänen kalajutuistaan. Nämä havainnot olen ajatellut myös ääneen (A05). Kirjoitin Jaakosta omien episodisten muistojeni kautta. Jaakon isosisä rinnastuu omaan isoisääni, vaikka syntynyt tekstiaines ei vastaa mitään elämäni kokemusta. Kuitenkin koettu näyttää toimivan eräänlaisena mallina, jonka mukaan nyt *Ristinveistäjässä* järjestän tarinamateriaaliani, kerrontaani. Käsikirjoituksessa on siis myös autofiktiivisiä piirteitä.

5.4 Tarkentavat ja väljät assosiaatiot

Kognitiivisen psykologian näkökulmasta assosiaatiot ovat kognitiivisen prosessin myötä syntyneitä yhteyksiä erilaisten mentaalisten representaatioiden välillä. Kaunokirjallisessa kirjoitustyössä assosioinnin osuus on keskeinen, mikä käy ilmi Olli Jalosen väitöskirjasta *Hitaasti kudotut nopeat hetket – Kirjoittamisen assosiaatiosta 1900-luvun suomalaisessa proosassa* (2006). Jalosen mukaan assosiaation hetket ovat kaunokirjallisen kirjoittamisen ydintä, jonka myötä syntyy taideteoksen kerroksellisuus ja merkityksellisyys. Prosessina assosiointi on sarjamaisesti ryöpsähtelevä ja kumuloituva. (Jalonen 2006, 266–267.)

Alkuperäinen ajatukseni ei ollut kirjoittaa assosioinnista. Se nousi kuitenkin aineistostani esiin ilmeisenä luomiseeni kytkeytyvänä tekijänä. Assosiointi ei liity ainoastaan suunnitteluun, mutta sen yhteydessä assosioinnin hahmottaminen on luontevaa. Assosiaatioita on niin ajatusteksteissäni kuin *Ristinveistäjän* käsikirjoituksessa runsaasti. Keskityn seuraavassa kirjoittamisen aikana ilmeneviin assosiaatioihin.

Havaitsin aineistossa kaksi assosioinnin perusmuotoa. Assosioin kehittelemällä olemassa olevaa mentaalista representaatiota, kuten Jaakon toimintaa tai ajattelua, eteenpäin, jolloin mielen sisältö tarkentuu. Kuvaan tällaista assosioinnin prosessia kuviolla $A^1 \rightarrow A^2$. Tämä on assosioivan ajattelun muodoista yleisempi ajatusteksteissäni, ja sitä esiintyy kaikilla kirjoituskerroillani (ks. esim. A01/08–09; A02/26–27; A03/16; A04/01; A05/10–11). Esimerkiksi ensimmäisen kirjoitusharjoitukseni yhteydessä assosioin tällä tavoin:

A01/87: No tuosta tulee mieleen, että kun sanotaan, että se on taitava käsistään, että voisiko se olla, että se on tekemässä sitä ristiä [--].

Jaakon käsityötaito assosioituu ristin vuolemiseen eli assosioin Jaakon hahmoa eteenpäin. Jaakko veistää uskonnollista symbolia. Historian tuntua rakennetaan tarkkuutta vaativan, normeista ammentavan, erittäin hitaan ja uskonnollisluonteisen veistoksen valmistamisen kautta. Kuvaamalla krusifiksin vuolemista simuloidaan samalla keskiajan historiallista aikakautta ja ehkä myös ihmisen paikkaa ja liikkuma varaa.

Toinen assosioinnin muoto yhdistää kaksi täysin erillistä mentaalista representaatiota. Kuvaan tällaista assosiointia kuviolla $A \rightarrow B$. Tällaisesta assosioinnista on esimerkki neljänneltä kirjoitusharjoitukseltani:

A04/45: Tulee mielikuva, että Jaakko siinä vuolee. Keskustelu on käynnissä.

A04/46: Ukko makailee. Tytär on siinä vieressä. Tytär on siinä vieressä.

A04/47: Martti ryypiskelee.

A04/48: ”ja Martin ja vanhuksen naukkailun lomassa veistin työtäni eteenpäin niin että lastut lentelivät lattialle... ladon lattialle. Valko päkätti surkeana rajuilmaa, joka tuntui olevan entistäkin lähempänä.”

A04/49: [--] Sen voisi miettiä myös sitä päätöstä ja miten auttaa.[--]

A04/50: Toisaalta tulee mieleen pahan ongelma, kärsimyksen ongelma.

Ajatteluni kulkurata hyppää auttamisesta (A04/49) kärsimyksen ongelmaan (A04/50). Mentaalisten representaatioiden välillä on yhteys, mutta jälkimmäinen ajatus ei kehittele aiempaa. Assosiaatio on jälkimmäistä muotoa.

Assosiointi voi tapahtua ajattelun käsitteellisellä tasolla (A04/01). Toisaalta assosiointi voi olla myös kuvallista:

A02/24: "Olin puhunut valinnastani myös" homma on huonoa tyyliä "myös Martin kanssa usein kevään mittaan, viimeksi Eskelinä."

A02/25: Ja sitten tuli mielikuva, mitä he tekevät: istuvat pihalla. Tai sitten siinä on koivu, ei kun kuusi.

Assosiativinen yhteys voi syntyä käsitteestä toiseen, mielikuvasta käsitteeseen, käsitteestä mielikuvaan ja mielikuvasta mielikuvaan. Aineistoni perusteella omassa kirjoittamisessa korostuu erityisesti käsitteellinen assosiointi, kun taas mielikuva-assosiaatiot ovat harvinaisempia, vaikka niitäkin kyllä esiintyy. Assosioinnille on ominaista nopeus ja välittömyys. Assosiaatioita ei tarvitse tietoisesti synnyttää tai hakea säilömuistista. Niiden syntyminen on automaattista. (A01; A02; A03; A04; A05.)

Jalosen (2006, 266–267) mukaan assosiaatiot esiintyvät kirjoittamisessa sarjoina ja niille on ominaista myös kumuloituminen. Tämä saa tukea omista erittelyistäni: assosioinnilleni on tyypillistä erityisesti kehitellä olemassa olevia representaatioita, syventää ja tarkentaa niitä ($A^1 \rightarrow A^2$). Assosiointi voi olla joko kuvallista tai kielellistä tai hyvin monin eri tavoin näitä kahta yhdistävää. Omassa ajattelussani erityisesti käsitteellinen assosiointi on tyypillistä.

6 Kielellistäminen, arviointi ja monitorointi

Tässä luvussa siirryn tarkastelemaan Jaakon mentaaliseen simulointiin liittyviä kielellistämisen, arvioinnin ja monitoroinnin prosesseja. Toisin kuin suunnittelu nämä prosessit eivät ole läheisessä yhteydessä kirjoittajan säilömuistiin, vaan kytkeytyvät enemminkin työstettävään tekstiin ja sen tuottamiseen liittyviin valintoihin. Kiellistäminen, arviointi ja monitorointi ovat kukin oma, erityinen prosessinsa, mutta olen tässä luvussa tarkastellut niitä yhdessä. Jokainen prosessi toki kaipaasi aivan oman lukunsa, mutta tämän tutkimuksen ja käytettävän ajan puitteissa siihen ei ole ollut mahdollisuutta.

Prosessit ovat keskenään erilaisia ja myös erittelyn näkökulmasta haasteellisuudeltaan toisistaan poikkeavia. Arviointi on yleinen prosessi, ja siihen pääsee käsiksi helposti, koska kirjoittaessani teen aivan eksplisiittisestikin ajatuksissani sekä ideoiden että tekstin evaluaatiota (ks. esim. A04/12; A05/30). Kielellistäminen on niin ikään selvä ja ilmeinen prosessi. Keskityn tässä tutkimuksessa kielellistämisen kahteen ulottuvuuteen, suoraan ja epäsuoraan kielellistämiseen. Kielellistäminen on yhteydessä kirjoittajan semanttiseen muistiin, jossa käsitteet ja propositiot ovat tallessa. Kaikista vaikeimmin hahmotettava kirjoittamisen prosessi lienee kuitenkin monitoroinnin prosessi, johon lähden perehtymään seuraavassa.

6.1 Monitorointi ohjaa toimintoja

Monitorointi on kirjoittamisen kognitiivinen prosessi, jonka tehtävänä on ohjata muita prosesseja (Flower ym. 1981, 374). Ääneen ajattelussani monitorointia esiintyy eksplisiittisesti yllättävän harvoin, implisiittisesti sen läsnäolo on kuitenkin ilmeistä. Monitorointi on pääosin tiedostamatonta, ja vaikka sitä yrittäisi jäljittää aineistosta, sen toiminta jää pitkälti pimentoon. Jotain monitoroinnista voidaan kuitenkin saada selville, varsinkin kun välillä ajattelen ääneen, mitä seuraavaksi pitäisi tehdä (ks. esim. A01/55).

Havaitsin monitoroinnin prosessistani neljä osatoimintoa: käynnissä olevan kirjoittamisen prosessin jatkamisen, pysäyttämisen, vaihtamisen sekä komennon siirtyä prosessista toiseen. Kirjoittamisen kognitiosta toiseen siirtymiseen liittyvää monitorointia on kirjoittamisessani runsaasti. Monitorointi ohjaa siirtymään prosessista toiseen, kuten kielellistämisestä suunnitteluun tai päinvastoin (A01/118; A03/24).

A01/53: ”Jaakko ei ole kouluja käynyt, mutta lukumestari on opettanut hänet lukemaan. On huomattu, että hän on myös erittäin taitava käsistään.”

A01/54: Noin, ja sitten, sitten.

A01/55: *Tässä voisi lähteä kertomaan sitten Jaakon tilanteesta, että onko hänellä joku ongelma, joka voisi olla moottori tarinalle.*

A01/56: Mulle tulee mieleen vain se vuohen katoaminen, mutta se on jo käytetty eli en halua sitä ottaa. Toisaalta voisi olla tarvetta sellaiseen koomilliseen...

Ensin ajattelen Jaakon taustaa (A01/53). Sen jälkeen tulee tauko, jota seuraa vapaata assosiointia, johon on kytkeytynyt myös monitorointia (A01/55, kursiivi). Vapaan assosioinnin jälkeen suuntaudun suunnittelemaan Jaakon elämäntilannetta nojautumalla skriptiin, tarinakuvioon jonkin katoamisesta. Motiivi on minulle tuttu eräästä aikaisemmasta käsikirjoituksestani. Edelle nostetussa ajattelutekstin katkelmassa kirjoittamisen kognitioiden järjestys on siis kielellistäminen, monitorointi ja suunnittelu. Monitorointi on saumakohdassa ohjaamassa tiedonkäsittelyn suuntaa ja laatua.

Siirtymisen lisäksi monitorointi voi liittyä prosessin vaihtamisen reflektointiin, jatkamiseen ja pysäyttämiseen. Omissa kirjoittamisen kognitioissani huomasin monitorointia, jossa ajattelen, pitäisikö siirtyä johonkin toiseen prosessiin, kuten kielellistämisestä suunnitteluun.

A03/42: “[...]Kuljin kevään, kesät paljain jaloin.”

A03/43: No niin mitäs sitten kirjoittaisin tapahtuvaksi?

A03/44: Ne siinä keskustelevat ja sitten lähtevät.

A03/45: Tietysti tässä on vaihtoehtoja vaikka kuinka paljon avoimena, mitä haluaa tehdä. Joo.

Ajatukseni kielellistäminen pysähtyy ja kognitiivinen toiminta suuntautuu suunnitteluun ja arviointiin. Aina pysähtyminen ei kuitenkaan johda toiseen prosessiin siirtymiseen, vaan tiedonkäsittelytoiminta jatkuu saman prosessin puitteissa (A03/13).

Ristinveistäjän äärellä keräämässäni aineistossa on analyysini mukaan ainoastaan 13 suoraan monitoroinnista kertovaa segmenttiä (A01; A02; A03; A04; A05). Monitorointi on tiedonkäsittelyprosessi, josta en ole useinkaan tietoinen. En siis useinkaan ajattele siirtymiä

prosessien välillä, vaan toimin intuitiivisesti. Mentaalisen simuloinnin kehyksessä monitorointi ei näyttäydä kovin omalaatuisena prosessina. Kognitiivinen prosessi näyttäisi toimivan niin kuin kirjoittamisessa yleensä.

6.2 Mielteiden arviointia

Siirryn nyt erittelemään arvioinnin prosessia, jolla tarkoitetaan paitsi evaluaatiota myös kirjoitetun uudelleenmuotoilua (Flower ym. 1981, 374). Aineiston mukaan arviointia tapahtuu kirjoittaessa lähes jatkuvasti. Arvioinnin tiedonkäsittelyllisestä yleisyydestä kertoo se, että siinä missä suunnitteluksi koodattuja segmenttejä on aineistossa 173, on arvioinniksi koodattuja 69 ja kääntämisen segmenttejä 54 (A01; A02; A03; A04; A05). Arviointi on siis suunnittelun jälkeen toiseksi yleisin kirjoittamisen prosessi.

Omasta ajattelustani havaitsin kahta evaluoinnin muotoa. Mielensisältöjen evaluoinnissa arviointi liittyy suunnitteluun. Tällainen on esimerkiksi seuraava segmentti:

A02/23: Tässä luontokuvastoa tulee ja myös puuteema, puuteema. Puuteema on hyvä olla mukana, ja oikeastaan siinä voisi miettiä sitä, miten se Martti...

En evaluoi tässä kirjoitettua, vaan mieleeni noussutta ideaa. Tällaista arviointia esiintyy kuitenkin *Ristinveistäjän* äärellä varsin vähän, mikä voi johtua siitä, että olen jonkin verran tehnyt suunnittelutyötä jo ennen kirjoittamaan ryhtymistäni.

Huomattavasti yleisempi evaluaation muoto on ajattelussani sellainen, että arvioin kirjoitettua. Arviointi voi koskea esimerkiksi sanavalintoja (ks. esim. A01/37). Arviointi voi liittyä myös kertomuksen rakenteeseen (ks. esim. A04/12).

Havaitsin toistuvan ajattelutavan, jossa suunnittelen, kielellistän ja arvioin. Tuotettua tekstiä evaluoidaan jatkuvasti sitä mukaa, kun sitä syntyy. Kun tekstiä on syntynyt kappaleen verran, pidän usein tauon, luen kirjoittamani tekstin ja teen siihen korjauksia ja muutoksia. Tämä on uudelleenmuokkausta. Tällainen pienen ja suuren arvioinnin vuorottelu toistuu kaikilla kirjoituskerroilla. (A01, A02, A03, A04, A05.)

Yllä sanottu koskee arviointia yleisesti ottaen. Siirryn nyt tarkastelemaan Jaakon mentaaliseen simulointiin liittyvää arviointia. Aineistossani esiintyy esimerkiksi seuraavia evaluoivia ajatuskulkuja: Olen arvioinut kirjoittamaani ja huomannut sivuuttaneeni Jaakon puhettavan ja äänen (A01/148). Olen arvioinut Jaakon ja Martin suhdetta (A03/24). Olen arvioinut kirjoittamaani ja todennut, että maininta kynttilälyhdystä assosioituu varakkaisiin ihmisiin, sellaisiin, joihin Jaakko ei lukeudu (A05/45).

Jaakon mentaalisisessä simuloinnissa arvioinnilla näyttäisi olevan siis simulointia korjaava ja syventävä funktio. Arviointia tapahtuu niin pienissä yksityiskohdissa kuin suuremmissa ilmiökokonaisuuksissa, kuten vaikkapa Jaakon suhteessa toisiin henkilöihin.

6.3 Mielensisältöjen kielellistäminen

Kielellistäminen (*translating*) on kirjoittamisen kognitioista ehkäpä kaikista ratkaisevin. Kielellistäessään kirjoittaja muovaa mentaalisia representaatioitaan merkkijärjestelmän mukaiseen, korrektiin kieliasuun, sillä vaikka representaatio olisi käsitteellisessä muodossa mielessä, se harvoin on kieliasultaan tyylliteltä ja hallittua. Kielellistämisen prosessissa suunnittelun myötä syntynyt, väljätkö merkitysaines muovataan merkkijärjestelmän mukaiseen muotoon. (Flower ym. 1981, 373.)

Seuraavassa tarkastelen Jaakon mentaaliseen simulointiin liittyvää kielellistämistä. Koska ilmiö on laaja, keskityn tarkastelussani kahteen näkökulmaan: ajattelun suoraan ja mutkan kautta tapahtuvaan kielellistämiseen.

Suoraa kielellistämistä esiintyy esimerkiksi seuraavassa ajattelusegmentissä:

A01/44: Jostain tulee mieleen, ”että hän olisi orpo ja joutunut jo nuorena lähtemään tien päälle etsimään onneaan. Elämä on kuljettanut orvon Jaakon dominikaani... Neitsyt Marian ja kaikkien enkeleiden klosteriin. Isä... Luostarin priorin on huomannut Jaakon hurskauden ja uskon ja ottanut hänet veljestöön tekemään käytännön töitä. Jaakko on ahkera mies ja taitava käsistään.”

Ajatussegmentin perusteella käsitteellinen ajattelu ja tekstintuotto ovat lähes samanaikaisia toimintoja. Esimerkiksi ajatuksen veistäjä-Jaakon orpoudesta verbalisoin välittömästi. Tällaisessa kielellistämisen muodossa mentaalinen representaatio on mielessä käsitteellisessä muodossa.

Kielellistämisen tehtävänä on siirtää mielessä oleva verbaalinen aines kirjalliseen asuun. Omassa kirjallisessa työskentelyssäni ajattelun ja tekstintuoton välinen viive on melko pieni. Tämä johtuu siitä, että sisäinen puhe on saanut kirjallista luonnetta. Luulen, että tämä johtuu toimittajan taustastani ja siitä, että olen lukenut ja kirjoittanut viimeisen kymmenen vuoden aikana verrattain paljon. Tämän havainto ajattelutekstieni äärellä on kiinnostava, mutta aiheena niin laaja, ettei siihen voi tämän tutkimuksen puitteissa tarttua tämän syvällisemmin.

Jaakon mentaalisen simuloinnin kannalta kielellistämässä esiintyy karakterisoivia piirteitä. Pyrin korjaamaan kielellistävää ajatteluani sellaiseksi, että kirjoitetusta tekstistä välittyisi kuva Jaakosta menneisyyden henkilöahmona, keskiajalla eläneenä miekkosena. Tällainen kielellistämisen piirre ilmenee esimerkiksi, kun jokin ilmaisu synnyttää assosiaatioita moderniin aikaan, kuten kirjoittamani ilmaisu "lukita päätökseni" (A02/33). Tässä tapauksessa kielellistäminen on liittynyt arvioinnin prosessiin. Pohdin, millainen teksti sopii veistäjä-Jaakon mielenmaisemaan eli simuloin hänen ajatusmaailmaansa. Keskeinen piirre karakterisoivassa kielellistämässä ja samalla historian tunnun rakentamisessa on Jaakon viljelemän uskonnollisen kielen käyttö, mikä toistuu kaikissa ajatusteksteissäni (A01; A02; A03; A04; A05).

Suora kielellistäminen toimii siis usein rinnakkain juuri arvioinnin ja monitoroinnin prosessin kanssa (ks. esim. A01/44; A04/22; A05/17). Mentaalisten representaatioiden kielellistäminen ei siis ole nauhamaisen suoraa. Ainesta parannellaan ja korjaillaan tekstintuoton edetessä. Tähän vaikuttaa myös nykyinen teknologia: kun tekstintuotto tapahtuu digitaalisesti tekstinkäsittelyohjelmalla, arvioinnin ja kielellistämisen yhteys on muodostunut vahvaksi. Korjausten, muokkausten ja tekstin parannusten tekeminen on digitaalisen kirjoittamisteknologian myötä tullut helpoksi. Itselle näyttää muodostuneen tapa kielellistää melko pienellä kynnyksellä mieleen nousseita mentaalisia representaatioita tekstiksi ja tämän jälkeen hioa syntyneitä, ruudulla olevaa tekstimassaa. Kirjoituskoneiden tai käsin kirjoittamisen aikakaudella tällainen kirjoitustyö olisi ollut miltei mahdotonta. Teknologia vaikuttaa näin myös kirjoittamisen ajatteluprosesseihin.

Ajattelussani esiintyy runsaasti myös epäsuoraa kielellistämistä. Tällöin ajattelun ja tekstintuoton yhteys ei ole saumaton. Epäsuorassa kielellistämässä mentaalinen representaatio on monimutkainen tai mielikuvallinen, jolloin sen sanallistaminen vaatii enemmän vaivannäköä kuin suorassa kielellistämässä.

Epäsuora kielellistäminen voi liittyä mielikuva-ajatteluun. Tällöin ei-kielellinen mentaalinen representaatio muunnetaan kielelliseen asuun. Tällaista epäsuoraa kielellistämistä esiintyy esimerkiksi seuraavissa ajattelusegmenteissä:

A03/37: Noin ja sen huomaa, että tässä mielessä pyörii, kuinka Martti nousee mielikuvissa sieltä ylös. Pysähtyy johonkin vaiheeseen

A03/38: ”Martti pysähtyi pellon puoleen väliin ja loi silmäyksen penkkeihin. Aivan kuin olisi itseksensä jotain jupissut ja nyökkäillyt ja lähti sitten taas nousemaan reippain harppauksin kuin kahdella jalalla tepasteleva mesikämmen konsanaan. Paksu-Martti kun oli.”

Ensimmäisessä ajatussegmentissä mielikuva Martista tuohikontti selässä on muunnettu kielelliseen asuun (A03/15). Myös toinen esimerkkikohta käsittelee Marttia. Mielessäni on kuva siitä, kuinka Martti nousee ylös rinnettä (A03/37). Kielellistettäessä mielikuva on yksityiskohtaistunut ja elävöitynyt (A03/38). Tässä tulee esiin kirjallisten mentaalisten simulaatioiden erityispiirre: kirjallinen mentaalinen simulointi voi olla ladattu runsailla yksityiskohtien määrällä. Tämän myötä lukeminen synnyttää myös eläviä mielikuvia.

Kielellistäminen on mentaalisen simuloinnin ja kirjoittamisen keskeinen prosessi, jonka myötä mentaalinen representaatio muuntuu merkeiksi, jotka taas muodostavat sanoja, lauseita, laajoja tekstijaksoja ja lopulta kokonaisia teoksia. Kielellistäminen voi olla joko suoraa käsitteiden pukemista sanoiksi ja ilmauksiksi tai epäsuoraa, jolloin mentaalinen representaatio ei ole alkuperäislaadultaan propositionaalinen, vaan jotain muuta – yleensä kuvallinen. Simuloidessani veistäjä-Jaakkoa tukeudun suoraan kielellistämiseen varsin paljon. Tällöin ajattelun ja tekstintuoton viive jää pieneksi. Suoran kielellistämisen kautta syntyneitä tekstimassaa joudun usein korjailemaan ja myös tarkentamaan kirjoitustyön edetessä. Historiallista romaania kirjoittaessa olen joutunut miettimään monia ilmaisuja. Usein suoraan kielellistetyt ideat sisältävät viittauksia nyky maailmaan. Tällaisia kohtia olen joutunut korjaamaan, niin että ilmaisu viittaisi keskiaikaan. Samalla tekstiin on tullut yksityiskohtaisuutta. Kuvalliset mentaaliset representaatiot sen sijaan usein tarkentuvat ja elävöityvät, kun ne sanallistetaan.

7 Päätäntö

Tämä tutkimus on käsitellyt kognitiivisella otteella historiallisen romaanin taustatyötä ja romaanin minäkertojahahmon mentaalista simulointia. Tutkimuksen kohteena on ollut yhtäältä jo julkaisseiden kirjailijoiden työskentely ja toisaalta oma taiteellinen luomisprosessini. Tutkimukseni on perustunut Flowerin ja Hayesin (1981) kognitiiviseen kirjoittamisen teoriaan, jossa kirjoittaminen nähdään tavoitehakuksena suunnittelua, kielellistämistä, arviointia ja monitorointia hyödyntävänä intellektuaalisena toimintana. Myös muistin osuus on teorian mukaan kirjoittamisessa keskeistä.

Tutkimukseni on ollut lähdepohjaltaan kirjava. Olen etsinyt vastausta tutkimusongelmaani seitsemästä kirjailijaesitelmästä, *Ristinveistäjä*-käsikirjoituksesta, *Työpäiväkirjastani*, *Ristinveistäjän taustakirjasta* sekä ennen kaikkea viidestä ääneen ajattelun avulla muodostetusta ajatustekstistä. Tässä luvussa koostan yhteen aiemmin sanottua. Tarkastelen esityöstä saamiani tuloksia ja mentaalisen simuloinnin kognitiivista laatuista Jaakko-kertojan luomisen kautta. Lopuksi arvioin lyhyesti käyttämäni aineistonkeruun menetelmää, ääneenajattelumenetelmää, ja sen mahdollisuuksia kirjoittamisen tutkimuksen saralla. Esitän myös joitain ideoita jatkotutkimuksen kohteiksi.

Käsittelen ensimmäiseksi historiallisen fiktion esityötä. Kognitiivisesta näkökulmasta tarkasteltuna lähdetyö on monipuolista tiedonhankintaa ja hankitun tiedon työstämistä ja luovaa eteenpäin kehittämistä. Esityön tarkoituksena on, että kirjoittajan mieleen, tarkasti ottaen säilömuistiin, syntyy vahvoja mentaalisia representaatioita tekeillä olevan teoksen henkilöhahmoista, miljööstä ja teemasta. Esityön myötä muodostuneita sisäisiä representaatioita kirjoittaja sitten hyödyntää varsinaisen käsikirjoituksen kirjoittamisen aikana joustavasti ja sulavasti. Esityö näyttäytyy välttämättömänä työvaiheena historiallisen romaanin kirjoittamisen kannalta. Siksi esityöhön ollaan valmiita käyttämään aikaa ja vaivaa. Esityö voi kestää kuukausista jopa vuosiin.

Kirjailijoiden työskentelytavat eivät ole yhdestä puusta veistettyjä. Esityö voi olla järjestelmällistä, mutta myös avointa erilaisille yllättäville oivalluksille ja tiedon välähdyksille. Kirjailijoiden työtavoissa on yhtenäisiä piirteitä, kuten esityön ymmärtäminen tutkimustyöksi. Esityön aikana uppoudutaan historiatietoon lukemalla muun muassa historia-alan tutkimuskirjallisuutta, arkistolähteitä ja erilaisia aikalaiskertomuksia. Kirjatiedon lisäksi voidaan

uppoutua omiin kokemuksiin, joko muistoihin tai esityöprosessin aikana eteen tupsahtaneisiin. Faktatiedon rooli historiallisen fiktion esityössä korostuu. Etsitään tietoa pienistä yksityiskohdista, historian merkkitapahtumista, kuvattavan aikakauden ajattelutavoista, historian henkilöistä ja menneisyyden inhimillisestä elämästä yleensä. Henkilöhahmojen mentaalisen simuloinnin kannalta varsinkin aikakauden henkisen miljööhän hahmottaminen korostuu. Esitöiden kannalta on keskeistä myös löydetyn historiatiedon ja kokemustiedon työstäminen ja kehittäminen. Tietoa prosessoidaan esimerkiksi kirjoittamalla, piirtämällä ja puhumalla. Moni kokoaa tietoa yhteen paikkaan, kuten kansioihin ja vihkoihin. Simulointia tapahtuu jo esityön aikana, mutta kognitiivisesta näkökulmasta keskeisempää on kasvattaa teoksen alkuidea sellaiseen tilaan, josta tekstintuotto voi alkaa.

Siirryn nyt käsittelemään oman kirjoitustyöni ajatusprosessia. *Ristinveistäjän* esityö on muodostunut kirkkohistoriallisen ja keskiaikaan liittyvän tutkimuskirjallisuuden lukemisesta ja materiaalin työstämisestä *Ristinveistäjän taustakirjaksi*. Lukemisen myötä syntyi uutta ideamateriaalia teoksen kirjoittamista varten. Ideat koskivat niin henkilöhahmoja, maailman yksityiskohtia kuin kertomuksen tapahtumiakin. *Ristinveistäjän* esityö kesti noin kaksi kuukautta. Esityön aikana omaksuttu informaatio muodostaa pohjan varsinaisen käsikirjoituksen kirjoittamiselle, kirjoittamisen aikana tapahtuvalle ajatustyölle, esimerkiksi mentaalille simuloinnille.

Havainnoin omaa simulointiani viiden kirjoitusharjoituksen aikana nauhoittamalla videolle tekstintuottoani ja ääneen ajatteluani. Simuloin Jaakko-minäkertojan käyttäytymistä, erilaisia tapahtumakulkuja ja objekteja. Erityisen tyypillistä minulla on simuloida aistielämyksiä, ajattelua ja toimintaa. Sen sijaan tunne-elämän simulointi on ajatustekstien perusteella edellä mainittuja vähäisempää. Jatkossa olisi hyödyksi kiinnittää huomiota myös henkilöhahmon tunteiden monipuoliseen ja yksityiskohtaiseen kuvaamiseen, koska lukijoista osa kuitenkin tempautuu fiktion illuusioon kaikista helpoiten tunnemaailmaan eläytymisen kautta. Henkilöhahmon tunne-elämän simulointi on myös historiallisen fiktion psykologisen uskottavuuden kannalta tärkeää. Keskiajan historian tunnun kannalta keskeisenä näen erityisesti krusifiksin vuolemisen kuvaamisen ja Jaakon käyttämän uskonnollisen kielen.

Lähestyin mentaalista simulointiani kirjoittamisen eri kognitiivisten prosessien näkökulmasta. Suunnittelun rooli nousi keskeiseksi omassa historiallisen fiktion kirjoittamisessani. Jaoin suunnittelun assosiointiin, mielikuvitteluun, mallintamiseen ja toisen näkökulman huomiointiin.

Assosioin Jaakon toimintaa ja ajattelua suunnittelussani usein niin, että mentaaliset representaatiot tarkentuivat. Tällaista kairautuvaa assosiointia esiintyi kaikissa ajatusteksteissäni. Simuloidessani Jaakkoa muodostin assosiaatioita myös toisiinsa liittymättömien käsitteiden välille. Assosiaatiot näyttivät syntyvät nopeasti ja muodostuivat monin eri tavoin yhdistelemällä käsitteitä ja mielikuvia. Itselleni tyypillisimpiä olivat käsitteiden väliset, tarkentavat assosiaatiot. Simuloin Jaakkoa myös tukeutumalla mallintavaan ajatteluun, erityisesti episodisen muistin tarinamateriaaliin, kuten kertomukseen Martti Lutherin munkiksi ryhtymisestä ja *Luukkaan evankeliumin* kertomukseen laupiaasta samarialaisesta. Mallinsin Jaakon menneisyyttä myös omien lapsuusmuistojeni pohjalta, erityisesti omaa isoisääni ja lapsuuden Kainuun-kesiä koskevien episodisten muistojeni pohjalta. Näin *Ristinveistäjässä* voi nähdä myös autofiktiivisiä piirteitä.

Ajattelussani esiintyi toisen näkökulman huomioimista. Katselin maailmaa Jaakon silmin niin itseni kuin minulle muodostuneen Jaakko-representaation pohjalta. Jaakko lähentyi henkilönä itseäni, mutta ennen kaikkea hahmotin toista perspektiiviä lähde- ja kirjoittamistyön aikana paisuneen hahmorepresentaatian kautta. Yksi toisen näkökulman huomioimisen muoto on henkilö- ja hahmorepresentaatian simuloimista. Simuloinkin Jaakon aistimuksia mielessäni. Tämä mielikuva-ajattelu oli katkelmallista. Minulle tuli vaikutelma, että mielikuvat ikään kuin annettiin. En ollut mielikuvien keksijä ja suunnittelija, vaan löytäjä ja kirjuri. Mielikuvat syttyivät mielessäni spontaanisti niin toisista mielteistä kuin tekstin herättäminä. Myös mielikuvien yhteydessä lapsuusmuistojen osuus nousi esiin, vaikka niin ikään muodostin mielikuvia myös lukemani, omaksumani ja työstämäni keskiaikatietouden pohjalta. Jaakon mielikuvamaailmaa simuloidessani sanoisin kokeneeni itsenäisen toimijuuden harhan, mihin viittaa juuri mielikuvien ja havaintojen automaattinen syttyminen. Kokemus ei ollut kuitenkaan kovin vahva, ei ainakaan niin vahva kuin monet kirjailijat kuvaavat.

Arviointi on luonnollinen osa kirjoittamisen kognitiivista prosessikonaisuutta. Kirjoittajana arvioin jatkuvasti mieleeni nousseita ideoita ja tuottamaani tekstiä. Jaakon mentaalisisessa simuloinnissa arvioinnilla näyttää olleen henkilö- ja hahmorepresentaatian korjaava ja syventävä rooli. Arviointi kytkeytyy niin Jaakkoa keskiajan ihmisenä karakterisoiviin yksityiskohtiin kuin laajoihin kertomusstruktuureihin, kuten Jaakon ja muiden henkilö- ja hahmorepresentaatien välisiin suhteisiin.

Kirjallisen simuloinnin ratkaiseva lenkki on kielellistämisen prosessi, jonka myötä kirjoittajan mielessä olevat mentaaliset representaatiot kirjoittuvat tekstiksi. Kirjoitusmerkkien muodostamisen

sanojen ja ilmaisujen välityksellä kirjoittajan muodostamat simulaatiot välittyvät lukijalle. Jaottelin kielellistämisen suoraan ja epäsuoraan verbalisointiin. Suorassa käsitteellinen ajattelu ja tekstintuotto ovat lähes samanaikaisia toimintoja. Käsitteet vain muljahtavat tekstiksi. Epäsuoralla tarkoitan ei-kielellisten kognitioiden, kuten hajujen, muuntamista verbaaliseen muotoon. Havaitsin, että tekstintuoton edetessä kielellistäminen muuttuu. Joudun usein korjailemaan suoran sanallistamisen kautta syntynyttä tekstiä, jotta kerronta vastaisi sitä kuvaa, jonka haluan Jaakosta antaa keskiajan ihmisenä.

Tämän tutkimuksen eräs tavoite on ollut kokeilla ääneenajattelumenetelmää kirjoittamisen tutkimuksen suomalaisessa kontekstissa ja soveltaa metodia oman taiteellisen työskentelyn havainnointiin ja analyysiin. Voin todeta, että kokeilu osoittautui onnistuneeksi. Kirjoittamisen tutkimuksen kannalta ääneenajattelumenetelmä on käyttökelpoinen ja hedelmällinen. Sen avulla voidaan saada tietoa suoraan kirjoitustyön äärestä. Tässä on menetelmän suurin vahvuus. Menetelmällä on toki myös ongelmansa. Jaakkoa simuloidessani havaitsin jonkin verran sellaista ilmiötä, että kirjoittaminen ja ääneen ajattelu sotkivat toisiaan, kun kirjoittajan ja tutkimukseen osallistujan täytyy tehdä kahta tehtävää rinnakkain. Tämä vaikeus ilmeni erityisesti ensimmäisiä kirjoitusharjoituksia tehdessäni. Kun kirjoituskertoja tuli lisää, työ alkoi sujua sulavammin eikä kahden eri tehtävän rinnakkainen suorittaminen haitannut enää niin kuin aluksi. Tämä havainnon valossa on todettava, ettei ääneenajattelumenetelmää kannata käyttää yksittäisten kirjoituskertojen aineistokeruumetodina. Samalle osallistujalle on annettava useita tehtäviä ja aineistoa kerättävä usealta kirjoituskerralta. Tiedonkeruun kertoja olisi oltava vähintään kaksi, mutta mielellään useampia. Tämä johtaa taas siihen, ettei osallistujia kannata ottaa myöskään tutkittavaksi kovin montaa, jotta tutkimuksen työmäärä pysyy mielekkäänä. Metodi on siis käyttökelpoinen myös suomalaisen kirjoittamisen tutkimuksen kontekstissa. Ääneenajattelumenetelmän avulla voidaan päästä käsiksi kirjoittajan ajatteluun sekä todelliseen työskentelyprosessiin. Menetelmä avaa mahdollisuuksia laadullisen tutkimuksen ohella myös määrälliseen tutkimukseen. Ajatteluteksteistä voitaisiin tehdä myös määrällistä analyysia.

Tämä tutkimus on ollut luonteeltaan tutkimusta, jonka fokuksessa on ollut kirjoittajan kognitiivinen toiminta hänen simuloidessa teoksensa minäkertojahahmoa. Kognitiivinen lähestymistapa kirjoittamiseen vaikuttaa tämän tutkimuksen pohjalta kiintoisalta. Se suuntaa huomiota perinteisestä tekstilähtöisyydestä pois – kirjoittajan mieleen. Kirjoittamisen ilmiötä

tarkasteltaessa teksteillä on tärkeä sijansa, mutta kirjoittamisen kokonaisuuden hahmottamiseksi tarvitaan myös laajempaa horisonttia. Tekijyyden kysymykset ovat myös psykologisia kysymyksiä. Kognitiivis-psykologista näkökulmaa luovaan kirjoittamiseen voisi syventää nykyisestä. Jatkotutkimuksen aiheita avautuu monenlaisia. Yksi vaihtoehto olisi lähteä soveltamaan ääneenajattelumenetelmää useampaan informanttiin ja kerätä empiirinen aineisto esimerkiksi jonkun kirjoittajaryhmän, kolmesta viiteen henkilön, kirjoittamisesta. Itseäni kiinnostaa erityisesti muistin ja muistojen sekä tiedostamattomien kognitioiden osuus luovassa kirjoittamisessa.

Lähteet ja kirjallisuus

Painamattomat lähteet

Partanen, Markus (2015/2016) Työpäiväkirja. Tekijän hallussa.

Partanen, Markus (2015a) Ristinveistäjän taustakirja. Tekijän hallussa.

Partanen, Markus (2015b) A1. Ääneen ajattelua ensimmäisessä kirjoitusharjoituksessa. Tekijän hallussa.

Partanen, Markus (2016a) A2. Ääneen ajattelua toisessa kirjoitusharjoituksessa. Tekijän hallussa.

Partanen, Markus (2016b) A3. Ääneen ajattelua kolmannessa kirjoitusharjoituksessa. Tekijän hallussa.

Partanen, Markus (2016c) A4. Ääneen ajattelua neljännessä kirjoitusharjoituksessa. Tekijän hallussa.

Partanen, Markus (2016d) A5. Ääneen ajattelua viidennessä kirjoitusharjoituksessa. Tekijän hallussa.

Partanen, Markus (2016e) Ristinveistäjä. Tekijän hallussa.

Painetut lähteet

Hirvisaari, Laila (2012) "Mitä ei voi tutkia, etsin itsestäni". Teoksessa Markku Turunen (toim.) *Miten kirjani ovat syntyneet* 5. Helsinki: WSOY, 132–147.

Joenpelto, Eeva (1969) "Eeva Joenpelto". Teoksessa Ritva Rainio (toim.) *Miten kirjani ovat syntyneet*. Helsinki: WSOY, 85–98.

Kaipainen, Anu (1991) "Anu Kaipainen". Teoksessa Ritva Haavikko (toim.) *Miten kirjani ovat syntyneet* 3. Helsinki: WSOY, 62–79.

Lander, Leena (2000) "Leena Lander". Teoksessa Ritva Haavikko (toim.) *Miten kirjani ovat syntyneet* 4. Helsinki: WSOY, 215–247.

Linna, Väinö (1969) "Väinö Linna". Teoksessa Ritva Rainio (toim.) *Miten kirjani ovat syntyneet*. Helsinki: WSOY, 59–75.

Tuuri, Antti (1991) "Antti Tuuri". Teoksessa Ritva Haavikko (toim.) *Miten kirjani ovat syntyneet 3*. Helsinki: WSOY, 286–312.

Utrio, Kaari (2000) "Kaari Utrio". Teoksessa Ritva Haavikko (toim.) *Miten kirjani ovat syntyneet 4*. Helsinki: WSOY, 480–501.

Tutkimuskirjallisuus

Andreæ, Daniel (1985) "Engelsk litteratur före 1900". Teoksessa Britt Dahlström et al (toim.) *Litteraturhandboken*. Stockholm: Forum, 133–151.

Bacon, Henry (2005) "Historiallinen mielikuviutus todellisuudentajun ja fantasiatarpeiden palveluksessa". *Synthese* 24 (2).

<http://www.mv.helsinki.fi/bacon/Historiallinen%20mielikuviutus%202.doc> Viitattu 15.2.2016.

Batson, C. Daniel (2009) "Two Forms of Perspective Taking: Imagining How Another Feels and Imagining How You Would Feel". Teoksessa Keith Markman et al (toim.) *Handbook of Imagination and Mental Simulation*. New York: Psychology Press, 267–279.

Baudrillard, Jean (1988) *Selected Writings*. Polity Press.

Britannica (2016) "Cognition". *Encyclopaedia Britannica* artikkeli. Encyclopædia Britannica Inc. <http://academic.eb.com.ezproxy.jyu.fi/EBchecked/topic/124474/cognition> Viitattu 14.2.2016.

Coolican, Hugh (2014) *Research Methods and Statistics in Psychology*. New York: Psychology Press.

Dennis, Simon (2013) "Semantic Memory". Teoksessa Harold Pashler et al (toim.) *Encyclopedia of the Mind*. Los Angeles: Sage, 679–681.

Dufva, Hannele (2000) "Miten kieltä tutkitaan kognitiivisesti: dialoginen näkökulma". Teoksessa Katriina Kajannes & Leena Kirstinä (toim.) *Kirjallisuus, kieli ja kognitio – Kognitiivisesta kirjallisuudesta ja kielentutkimuksesta*. Helsinki: Helsinki University Press, 23–47.

- Ericsson, K. Anders & Simon, Herbert (1992) *Protocol Analysis – Verbal Reports as Data*. London: MIT Press.
- Flower, Linda & Hayes, John (1981) "A Cognitive Process Theory of Writing". *College Composition and Communication* 32 (4), 365–387.
- Green, Melanie & Donahue, John (2009) "Simulated Worlds: Transportation Into Narratives". Teoksessa Keith Markman et al (toim.) *Handbook of Imagination and Mental Simulation*. New York: Psychology Press, 241–254.
- Gustafsson, Juuso-Ville (2007) Jean Baudrillardin simulaatioteoriasta. *Paatos* 1 2007. jarjestot.uta.fi/aatos/paatos/arkisto/2007-1/paatos10707.html. Viitattu 30.11.2015.
- Haapaniemi, Eeva & Kuusela, Merja (1989) *Kirjailijan työhuoneessa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Hannula, Mika & Suoranta, Juha & Vadén, Tere (2003) *Otsikko uusiksi – Taiteellisen tutkimuksen suuntaviivat*. Tampere.
- Hatavara, Mari (2007) *Historia ja poetiikka Fredrika Runebergin ja Zacharias Topeliuksen historiallisissa romaaneissa*. Diss. Helsinki: SKS.
- Hatavara, Mari (2010) "Mahdollinen ja mahdoton kerronta historiallisessa romaanissa". Teoksessa Mari Hatavara et al (toim.) *Luonnolliset ja luonnottomat kertomukset*. Helsinki: Gaudeamus, 158–186.
- Hoerl, Christoph (2013) "Memory and Knowledge". Teoksessa Harold Pashler et al (toim.) *Encyclopedia of the Mind*. Los Angeles: Sage, 489–492.
- Hogan, Patrick (2013) *How Authors' Minds Make Stories*. New York: Cambridge University Press.
- Jalonen, Olli (2006) *Hitaasti kudotut nopeat hetket – Kirjoittamisen assosiaatiosta 1900-luvun suomalaisessa proosassa*. Diss. Helsinki: Otava.
- Kajannes, Katriina (2000) "Kognitiivinen kirjallisuudentutkimus". Teoksessa Katriina Kajannes & Leena Kirstinä (toim.) *Kirjallisuus, kieli ja kognitio – Kognitiivisesta kirjallisuuden- ja kielentutkimuksesta*. Helsinki: Helsinki University Press, 48–80.
- Kettunen, Keijo (1986) "Tehty menneisyys. Historiallisen romaanin genresta". Teoksessa Jaana

- Anttila (toim.) *Teksti ja konteksti*. Kirjallisuuden tutkijain Seuran vuosikirja 40. SKS, 107–121.
- Kiteley, Brian (2007) "How Language Lives Us: Reading and Writing Historical Fiction". Teoksessa S. Earnshaw (toim.) *The Handbook of Creative Writing*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 146–153.
- Lahtinen, Maiju (2005) *Kovia faktoja ja fiilistelyä – Historiallisen romaanin ajankuvan rakentamisesta ja lähteiden käytöstä kirjoittajan näkökulmasta*. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto.
- Mattinen, Eija (1995) *Prosessikirjoittaminen – Tee kirjoittamisesta seikkailu*. Helsinki: Painatuskeskus.
- Markman, Keith & Klein, William & Suhr, Julie (2009) "Overview". Teoksessa Keith Markman et al (toim.) *Handbook of Imagination and Mental Simulation*. New York: Psychology Press, vii–xv.
- Metsämuuronen, Jari (2008) *Laadullisen tutkimuksen perusteet*. Helsinki: International Methelp.
- Mulligan, Neil (2013) "Implicit memory". Teoksessa Harold Pashler et al (toim.) *Encyclopedia of the Mind*. Los Angeles: Sage, 400–403.
- Myers, Michael & Hodges, Sara (2009) "Making It Up and Making Do: Simulation, Imagination, and Empathic Accuracy". Teoksessa Keith Markman et al (toim.) *Handbook of Imagination and Mental Simulation*. New York: Psychology Press, 281–294.
- Nijhof, Annabel & Willems, Roel (2015) "Simulating Fiction: Individual Differences in Literature Comprehension Revealed with fMRI". *Plos one* 10 (2), 1–17.
- Oatley, Keith (1999) "Why Fiction May Be as True as Fact: Fiction as Cognitive and Emotional Simulation". *Review of General Psychology* 3 (2), 101–117.
- Ricœur, Paul (1991) "Reflection and Imagination". Teoksessa Mario Valdes (toim.) *A Ricoeur Reader*. Toronto: Toronto University Press, 137–155.
- Ricœur, Paul (2005) "Mimesis, viittaus ja uudelleenahmottuminen". Suom. Jarkko Tontti. Teoksessa Jarkko Tontti (toim.) *Tulkinnasta toiseen*. Tampere: Vastapaino, 164–174.
- Saariluoma, Liisa (1988) "Fiktiivisyys ja historiallisuus historiallisessa romaanissa". Teoksessa Markku Ihonen & Liisa Saariluoma (toim.) *Historiallisen romaanin teoriaa ja käytäntöä Georg Lukacsista*

Umberto Ecoon. 2. painos. Joensuu: Joensuun yliopiston keskusmonistamo, 7–26.

Saxe, Rebecca (2009) "The Happiness of the Fish: Evidence for a Common Theory of One's Own and Others' Actions". Teoksessa Keith Markman et al (toim.) *Handbook of Imagination and Mental Simulation*. New York: Psychology Press, 257–265.

Seitamaa-Hakkarainen, Piritta (1999) "Ääneenajattelumenetelmä". *Metodix*-menetelmäpalvelu. <https://metodix.wordpress.com/2014/05/19/seitamaa-hakkarainen-protokolla-analyysi/>. Viitattu 23.2.2016.

Smith, Edward, Nolen-Hoeksema, Susan, Fredrickson, Barbara & Loftus, Geoffrey (2003) *Atkinson & Hilgard's Introduction to Psychology*. 14. painos. Belmont: Wadsworth/Thomson.

Smith, Steven (2007) "Memory". Teoksessa Roy F. Baumeister et al (toim.) *Encyclopedia of Social Psychology*. Los Angeles: Sage, 551–553.

Suomen Kustannusyhdistys (2016) "Myydyimmät kotimaiset kaunokirjat vuonna 2015". Suomen Kustannusyhdistys ry:n kotisivut. www.kustantajat.fi/files/output/1113/bestsellerit+2015.pdf. Viitattu 14.2.2016.

Taylor, Marjorie & Hodges, Sara & Kohányi, Adèle (2002/2003) "The Illusion of Independent Agency: Do Adult Fiction Writers Experience Their Characters as Having Minds of Their Own?". *Imagination, Cognition and Personality* 22 (4), 361–380.

Vartiainen, Pekka (2010) *Barokki, klassismi, valistus ja romantiikka länsimaisen kirjallisuuden historiassa*. Helsinki: Avain.

Wernick, Andrew (2010) "Simulation". Teoksessa Richard Smith (toim.) *Baudrillard Dictionary*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 199–201.

Liite

Kirjoitusharjoitukset

Kirjoitusharjoitus 1:

Olen koostanut *Ristinveistäjää* varten tausta-aineiston, niin sanotun taustakirjan, lukuun ottamatta henkilöahmoja. Mieti nyt taustakirjan ja lukemasi pohjalta, millainen ihminen kirjan minäkertojahahmo, veli Jaakko, voisi olla. Kirjoita maallikkoveli Jaakosta noin kahden sivun mittainen hahmokuvaus otsikolla "Maallikkoveli Jaakko"

Kirjoitusharjoitus 2:

Olen koostanut *Ristinveistäjää* varten minäkertoja Jaakon hahmon kuvauksen. Mieti nyt hahmokuvausten ja kirjoittamasi pohjalta, miten Jaakko mieltää maailmansa ja kirjoita käsikirjoituksen ensimmäiset luvut, niin että Jaakon näkökulma kristallisoituu mahdollisimman kirkkaasti.

Kirjoitusharjoitus 3:

Olen koostanut *Ristinveistäjää* varten minäkertoja Jaakon hahmon kuvauksen ja tutustunut hahmoon kirjoittamalla käsikirjoituksen karkean raakaversioon. Mieti nyt hahmokuvausten ja kirjoittamasi pohjalta, miten Jaakko mieltää maailmansa ja kirjoita kuvaus Jaakon ja Martin ensimmäisestä kohtaamisesta käsikirjoituksessa.

Kirjoitusharjoitus 4:

Kertomuksen kolmannessa luvussa Jaakko ja veli Martti saapunut pitämään sadetta latoon:

”Ulkona alkoi sataa kaatamalla heti, kun pääsimme ladon suojiin. Luimme paternosteria kuorossa Martin kanssa ja loimme silmäyksen suojapaikkaamme: se oli pieni, homeelta hajahtava hökkeli, jossa oli viimevuotista heinää vielä vähän toisella seinustalla säilössä. Heinäkasan päällä kyyhötti villahuovan alla kaksi matkalaista, ehkä ikäiseni, vaaleakutrinen leskinainen, ja hampaaton, harvapartainen ukko. He sopottivat hiljaa Ave Mariaa ja vilkuilivat meitä vällynsä alta silmät pelosta ja kiinnostuksesta kiiluen. Vaatteesta ja ristinmuotoisesta sauvasta päätin, että he olivat pyhiinvaeltajia. Ukko oli käynyt pitkään vanhojen heinien päälle ja valitti surkeasti jalkojaan, jotka olivat punertavien siteiden peittämät. Hänellä tuntui olevan kovat tuskat.”

Mieti nyt hahmokuvauksen ja kirjoittamasi pohjalta, miten luostariin menijät, erityisesti Jaakko, toimivat, tuntevat ja ajattelevat tässä tilanteessa.

Kirjoitusharjoitus 5:

Matkalla klosterille Jaakko muistelee, kuinka sai ensimmäisen puukkonsa. Mieti nyt hahmokuvauksen ja kirjoittamasi pohjalta, millainen oli tämä tapaus Jaakon elämässä ja mikä on sen merkitys hänelle nykyisin.